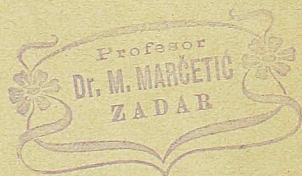

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 42423

ЈОВАН СКЕРЛИЋ

ВОЈИСЛАВ Ј. ИЛИЋ

КЊИЖЕВНА СТУДИЈА

(Прештампано из Српског Књижевног Гласника, књ. XIX, 1907)

БЕОГРАД

НОВА ШТАМПАРИЈА „ДАВИДОВИЋ“ — ДЕЧАНСКА УЛ. БР. 14.

Љуб. М. Давидовића

1907

ОД ИСТОГА ПИСЦА:

L'opinion publique en France d'après la poésie politique et sociale de 1830 à 1848. Dissertation de doctorat, présentée à la Faculté des lettres de l'Université de Lausanne. Lausanne, 1901.

Поглед на данашњу француску књижевност (Прештампано из „Летописа Матице Српске“). Нови Сад, 1902.

Уништење естетике и демократизација уметности. Београд, 1903.

Јанов Игњатовић. Књижевна студија. Издање Српске Краљевске Академије. Београд, 1904.

Омладина и њена књижевност. Изучавања о националном и књижевном романтизму код Срба. Издање Српске Краљевске Академије. Београд, 1906.

Писци и књиге. I. Ђура Јакшић — Милица Стојадиновић Српкиња — Вождар Кнежевић — Симо Матавуљ — Милан Ракић — Борисав Станковић — Марко Миљанов — Милан Беговић — Даница Марковић — Иво Ђипико. Београд, 1907.

Писци и књиге. II. Милован Ђ. Глишић — Лаза К. Лазаревић — Јанко М. Веселиновић — Светолик Ранковић — Бранислав Ђ. Нушић. Београд, 1907.

ВОЈИСЛАВ Ј. ИЛИЋ.¹

У целој нашој књижевности мало је примера да је један песник тако брзо дошао до великога гласа, да су његове песме за две године доживеле два издања, да се о њему толико писало, расправљало и развила читава једна мала литература,² да је тако брзо створио целу једну школу и одмах толико утицао на развитак српске

¹ Извод из ове студије штампан је ове године као предговор *Песма Војислава Ј. Илића*, у издању Српске Књижевне Задруге.

² Др. Милан Савић: *Поезија Ј. Илића. Спиритилово*, 1886, бр. 41—42; *Српски Фауст: Рибар, Спиритилово*, 1888, бр. 4. Оба чланка, у једној, нешто измењеној студији, изишла су у књизи од истога писца: *Из српске књижевности*. Нови Сад, 1898.

Др. Лазо Томановић: *Војислав Ј. Илић. Спиритилово*, 1888, број 16.

Књижевна Смotra, 1888, бр. 10. Оцене на *Песме Војислава Ј. Илића*.

Марко Цар: *Песме Војислава Ј. Илића. Коло*, 1889, бр. 24; *О поезији Војислављевој*. Критичке белешке. *Бранково Коло*, 1895, бр. 10—12; засебна студија, *Моје симпатичје*, II, Мостар, 1897. Оцена те књиге и те студије од Јована Скерлића, *Дело*, 1897, свеска за новембар.

Јован Храниловић: „*Pesme*“ *Vojislava J. Pijca. Vienac*, 1890, бр. 2—5, 7.

Ф. Селак: *Südslawische Literaturbriefe*, VI писмо, *Politik*, 1891, бр. 91. [Белешка у *Јавору*, 1891, бр. 14, стр. 223].

Др. Љубомир Недић: *Из новије српске лирике*. Студија *Војислав*. Београд, 1893.

Војислављева Споменница. Издао одбор за подизање споменика Војиславу Ј. Илићу. Београд, 1895.

Лука Зима: *Старинско ируње грчко и латинско у песмама Војислава Ј. Илића*. *Бранково Коло*, 1896, бр. 20—23; Оцена тога од Николе Вулића, *Дело*, 1898, свеска за фебруар—март.

поезије, — као што је то био случај са Војиславом Ј. Илићем. Он није дуго време певао, — неких петнаест година свога кратког века, — али за то време успео је да се високо уздигне не само изнад свију песника свога нараштаја, но и до висине великих песника наше књижевности, Његоша, Бранка Радичевића, Змаја и Ђуре Јакшића. Око 1890 године, и готово у целој последњој десетини XIX века, његов утицај је био тако велики да су сви млади из реда почели ићи за његовим стопама, а код шире публике постао је тако популаран да се тада озбиљно могло говорити о војиславизму и у нашој књижевности и код нашега читалачкога света. Српски критичари су га проглашавали највећим живим песником српским, највећим уметником српске књижевности, и без устезања поредили његова *Рибара* са Гетеовим *Фаустом*. Један чешки писац, пишући 1891 о југословенској књижевности у једном прашком листу, тврдио је да српски песник „куд и камо наткриљује све млађе чешке песнике“, и „да такмаца, себи равног, има само у њему сагенијал-но“

Драгутин Ј. Илић: *Новије ијесништво у Срба. Нада*, 1900. бр. 16—19.

Драгутин Ј. Илић: *Непосредни узроци пјевања Војислављева. Бранково Коло*, 1900, бр. 29.

Светислав Стефановић: *Природа и слике њене у Војислава. Психолошка и естетичка разматрања. Бранково Коло*, 1901, бр. 16—19.

Јован Дучић: *Спомен Војиславу. Дело*, 1902, књ. 24.

Милан Беговић: *Vojslav Ilijć*. Студија. Spljet, 1904. Исто ћиплицом, *Војислав Илић*, Студија. „Мала Библиотека“. Мостар, 1904. Оцена пете књиге од Јована Скерлића, *Српски Књижевни Гласник*, 1904, књ. XII, *Писци и Књиге*, I, Београд, 1907.

Павле Лагарић: *Војислав Илић*. Студија. *Босанска Вила*, 1906, бр. 13—18.

Др. Милан Ђурчин: *Фридрих Халм и Војислав. Српски Књижевни Гласник*, 1906, књ. XVI.

Владимир Ђоровић: *Војислав Илић. 1862—1894*. Књижевна студија. Мостар, 1906. Оцена пете књиге од Јована Скерлића, *Српски Књижевни Гласник*, 1907, књ. XVIII.

Драгутин Илић: *Гдекоја о Војиславу. Бранково Коло*, 1907, бр. 7—8.

словеначком песнику Симеуну Грегорчићу“.¹ Када је умро његова је смрт примљена као један велики национални губитак, и готово сви српски књижевници, њему у част и спомен, дигли су *Војислављевоу Споменицу* — маузелеј од непечених цигаља! —, почаствовали га и ожалили као што није био ни један српски писац и пре и после њега. Данас, тај велики занос прошао је, тога култа нема више, и зато се може критичније, слободније и ведрије говорити о песнику. Он већ припада нашој књижевној прошлости, и у њему ако се не гледа више оно што се гледало пре петнаест година, он свакако остаје једна од најлепших фигура српске књижевности, један од најдаровитијих песника који су њој певали и један од најзаслужнијих књижевних реформатора који су за собом оставили трага.

Данас је још и у толико лакше говорити о Војисливу Илићу, што се сада, благодарећи Српској Књижевној Задрузи, која приређује потпуно издање његових песама, и Г. Драгутину Костићу, који је тај тежак посао узео на се и савесно га привео крају, што се тек сада може говорити о целокупном раду песникову, прегледати га и хронолошки и по родовима, створити јасну и потпуну слику о природи, јачини и развоју његова талента. Сада се могу исправити многобројни погрешни брзи судови, произвољна тумачења, непоткрепљена тврђења и смела уопштавања наших многобројних писаца који су писали о Војиславу Илићу, учинивши при том једну крупну методску грешку. Они су проучавали и оцењивали песника према збиркама од 1887 и 1889 године, где је Војислав Илић унео мању половину својих песама, оне које су око 1885 године изишле у београдској *Отаџбини* и новосадском *Стражилову*. Критичари су занемарили, или нису знали за многобројне песме његове, од вредности и врло карактеристичне, растурене по многобројним часописима и политичким листовима,² и пре 1887 и после.

¹ *Јавор*, 1891, бр. 14, стр. 223.

² Војислав Илић радио је:

Нису такође узети у обзир његови повећи епи и драмски огледи, и две слике у прози *Недеља свиће...* и *Страшан љубавник*, као и неки његови књижевни чланци и политички говори. На тај начин, занемарене су ствари врло карактеристичне за његов песнички рад, ствари које имају извесну књижевну вредност и ни мало не заостају за стварима унетим у књигу *Песме*, и које је неопходно потребно знати за проучавање књижевне еволуције песникове. Тако су се књижевни оцењивачи Војислава Ј. Илића, ставили у парадоксалан положај: да о једном писцу изричу дефинитиван суд не по целој његовој књижевној делатности и познавајући сав његов духовни развитак, но по једном, мањем делу његова рада, ограниченом само на једно краће доба његова живота и певања.

Из ове потпуне збирке песама Војислава Ј. Илића његова слика изгледа не само потпунија но у неколико друкчија. Према свему овом материјалу, а са ширим схватањем књижевне историје, водећи више рачуна о стварности и о чињеницама, данас је могуће нешто више дати о Војиславу Илићу, нешто више од голе литературе и афектација своје изузетне уметничке природе и отменога књижевнога укуса. Пре свега, види се да је он певао много више но што се обично мисли, да је, за пет-

1. У књижевним часописима и листовима: *Јавор*, *Отаџбина*, *Стражилово*, *Побраћимство*, *Српске Илустриране Новине*, *Србадија*, *Гусле*, *Балканска Вила*, *Преодница*, *Летопис Матице Српске*, *Немања*, *Босанска Вила*, *Коло*, *Гласник за забаву и науку*, *Нови Свет*, *Зимзелен*, *Дело*.

2. У дечјим листовима: *Голуб*, *Српче*, *Мала Србадија*.

3. У политичким листовима: *Недељни Лист*, *Нови Београдски Дневник*, *Дневни Лист*, *Одјек*, *Велика Србија*, *Родољуб*.

4. У стручним листовима: *Витез*, *Поштанско-Телеграфски Гласник*.

5. У шаљивим и сатиричним листовима: *Госа*, *Грбоња*, *Бич*.

6. У календарима; *Шумадинац*, *Неретињанин*, *Требевић*, *Смиљевац*.

7. Песме Војислава Илића, раније необјављене, штампане су после његове смрти у *Српском Књижевном Гласнику*, *Делу*, *Звезди* и *Бранкову Колу*.

наест година свога певања, више испевао но Бранко Радичевић, више но Јован Илић, више но Стеван Владислав Каћански, више лирских песама но Ђура Јакшић. Цео његов рад изгледа не само обилнији но и разностранији. Он није само онај описни лиричар какав се у главном представља његовом књигом *Песама*; његових класичарских песама релативно има мање но што изгледа према збирци; од њега има и политичких, и сатиричких, и патриотских, и дечјих, и пригодних и преведених песама из страних књижевности, и преведених песама за позоришне комаде, и епа, и драмских огледа, и позоришне критике, и покушаја у прози, и књижевних чланака, па чак и политичких беседа.

Данас, када се у главном познаје сав тај рад, и када песник у неколико већ припада прошлости, може се говорити и потпуније и сигурније, и на основу више података и чињеница може се одређивати природа његова талента, утицај средине и доба на његов песнички рад, његов значај у развоју српске поезије, и његово место у историји српске књижевности.

I

Војислав Ј. Илић припада нараштају који је својим очима гледао слом и жалосну ликвидацију нашега националнога и књижевнога романтизма. Шездесетих и седамдесетих година прошлога века живело се у нас на „горама одушевљења“, у буктању „божанствене страсти“, у сталној хипертрофији маште. Тада се мислило да хтети значи и моћи, тада се слепо и безусловно веровало у недогледно сјајну будућност српскога народа, која за који час мора наступити, и сва се поезија сводила на патриотске тираде, алкохоличарски занос и празнословне изливе. То доба националне егзалтације, необузданог лиризма и „френетичке поезије“ када се пренело на практично поље, добило је свога стварнога израза у „Светом Рату“ од 1876, 1877 и 1878 године. Невесињска пушка изгледала је оним ратоборним духовима као знак за опште српско ослобођење

и почетак крсташког рата српскога народа. Вера у се и нада у успех биле су безмерне, и Мита Поповић није говорио само своју личну мисао, када је у једној „бојној песми“ певао:

Напред!
 На крвав, браћо, рад,
 Нек српски буде Цириград.

Али када су дошли ратови са свим својим страхо-тама и њихове последице са свим својим изненађењима, наши романтичари су се нашли пред сасвим другачом стварношћу. Плевна, сва отпорна снага коју је Турска показала, доказала је и одвише јасно да „Мујо“ није тако оронуо и онемоћао као што се то по новинама говорило да „болесни човек на Босфору“ не показује ни мало воље да без обзира бежи „у Шам и Медину“, како му се саветовало, и да „болник деветнаестог века“, како га је Љубомир П. Ненадовић певао 1866 године, још не мисли да мре. Ђунис је показао да Србија није тако велика и снажна да са сама за се разрачуна са четирвеконим непријатељем, а Тополска Побуна је показала да у самој земљи има нечега трулога, и да Србија има својих домаћих невоља, незбринутих брига и великих зала која је изнутра раздиру. Затим, дошао је Сен-Стефански Уговор, који је створио Велику Бугарску и Малу Србију, дошао је Берлински Конгрес, које је Босну и Херцеговину предао на милост и немилост Аустрији, и тако задао највећи удар српској националној мисли, а српским духовима донео највеће разочарење које се видело за последњих сто година. Најзад, поврх свега, дошла је економска и финансијска криза у Србији, коју су два узастопна рата пољуљала и исцрпла, и, што је најгоре, политичка борба између бирократије и апсолутизма с једне и демократије с друге стране добила је најљући вид, тако да се 1883 године крунисала народним устанком целог једног дела Србије.

Пред таквом стварношћу и наша поезија морала је мењати свој тон. Родољуби који су двадесет година сневали,

запрепастили су се пред црном стварношћу; песници који су толико певали наду и покличе на рад и на рат, горко су пребацивали „покровитељима“ и „избавитељима“, или дошли до тога да падају у сумњу и очајање, као Медо Пуцић, који је тада певао:

Пјесник лаж је, пјесма сан,
 Пјесник луда, пјесник пјан!
 Наше славе друго није
 Но к'o прије
 Болешљиве маштаније.

Млађи нараштаји с једне стране под тешким притиском догођаја и стварности, а с друге стране под утицајем проповеди Светозара Марковића и целог рационалистичког и реалистичког покрета „нове науке“ седамдесетих година, почели су се трезнити од тридесетогодишњег романтичкога заноса, и на снове и наде ранијих нараштаја одиста су гледали као на „болешљиве маштаније“. Већ 1881 године Лаза К. Лазаревић, у *Верџеру* смеје се свим светињама људи шездесетих година, оном националном романтизму и личној сентименталности, које је и сам у личној мери имао. Он са сажаливим подсмехом говори о јунаку своје приче Јанку, једном од оних „који још шкрипе зубима кад слушају за сузе рајине, и лупају песницом о сто кад се пева штогод где севају јагани“. Међу осталим „будалашћинама“ Јанковим, он помиње и његово сликање са црногорском капом, и како је на Мишарском Пољу зауставио кола у којима се возио, сишао и побожно пољубио крст, подигнут „изгнулим Срб-јунацима“.

Исто тако као Лазаревић, као и поколење које је ушло у живот и рад осамдесетих година, мислио је и Војислав Ј. Илић. Не да је он сасвим био без ичега омладинског, да су у њему била потпуно утрнула национална осећања, и да се никада није бавио пригодном и патриотском поезијом. Али као човек који је почео певати после 1876, после 1878, који је видео и 1883 и 1885, он није могао онако слепо веровати у добру звезду српскога на-

рода и у сјајну будућност која тек што није гранула. Као отменији и дискретнији дух, као претежно уметничка природа, он није могао марити за ону разбарушену, и обезуздану поезију омладинску, њену емфазу и реторику, њену натегнуту ноту и баналну версификацију.

Када је он почео певати, 1879 године, мир је био завладао.

Времена мрког мину вид
И немир прође војни,
На мирног дома тврди ѕид,
Положен мач је бојни.

Пошто је умукао звук оружја, музе су могле проговорити, и песник је са висина погледао на све страсти и идеје. Он је одмах осетио у коликој је мери далеко од оних што су пре њега у стихове слагали своја осећања и идеје. И ако још неодлучан у својим првим корацима, он нимало није осећао расположења да пође за својим претходницима. Он има поштовања за Јакшића, чију ће кћер доцније узети, „за бурне и сурове звуке Јакшићеве лире“, и држи за њ да је био „песник и сликар, какви се ретко рађају“. Он је за њега

Парваса нашег Тиртеј сед, [!]

али он га неће настављати. Он ће поћи путем који је потпуна противност ранијој омладинској поезији, и сав његов песнички рад значи потпуну реакцију омладинству и омладинским схватањима уметности и живота. Он те своје антипатије према својим претходницима није крио, и у песми *Пријатељу*, дајући целу једну галерију њему мрских типова, са којима неће да има ичега заједничкога, према којима се осећа потпуно као странац, он не заборава и на омладинског песника „са дугачком косом“:

Ласкао је подло у песмама роду
И к'о бесна псина мрзио је воду.

Нигде није тако јасно и одсудно казао шта мисли о нараштајима и песницима који су му претходили као у мало

познатој а врло значајној својој песми *Један монолог младог Слейчевића* (1888). „Млади Слеччевић“, то је Г. Радован Кошутић, који је, закаснив за читавих двадесет година, у то време, под именом „Видоја Жеравица“, неспретно покушавао да млађи свет врати на банкротирани оmlадинске идеале, оживи преживелу оmlадинску поезију, и свој песнички идеал казивао у стиховима са оваквим смислом и са оваквом формом:

Хај, из наших љутих рана
Из живота окована,
Нек летне пев,
Јунаков грев,
Кукавцом страшан бич,
Кад змија народ љуби,
Нек песма шкрипне зуби,
Нек зовне на поклич.

Војислав Илић, којег је „Видоје Жеравица“ неколико пута узео на нишан као представника ненародне и непатриотске поезије, поезије која није на „националном тлу“, отпоздравио му је у *Једном монологу Младога Слейчевића*. Млади Слеччевић хоће да да излива свом набујалом патриотском и националном чувству, спрема се да пева „јуначке песме о слободи“, и монологује:

Замислићу Туре и почећу по том
Што ћу бесно Туре да сравним са скотом.
По том ћу да викнем да се небо стреса:
Крви, само крви, и још више меса!
...Треба штогод страшно, ужасно и ново,
Треба збиљских мисли и стихова груби!
Треба песма моја „да зашкрипи зуби...“

И закаснили оmlадинац жали се на ново доба које не разуме, на нов нараштај, слаб и изопачен, који сасвим другаче мисли и другаче осећа:

Читам песме наше. Краљеви се руже,
Попови се куде, а судије туже.
Боли људске душе певају се свуда,
Атланти, Титани и остала чуда.

Куд се ово жури, куда ово лети?
 Каквој вишој цели или вишој мети?
 Кад народом српским само мржња влада
Зар славити браћство, мир и „љубав“ шада?
 То се данас иште, то се данас чита,
 А за грешне Турке нико и не пита?

Слепчевић се буни против свега што налази у данашњим прозаичим и непатриотским новинама. Народна права, народне потребе, порез, прирез, и „различне трице“. И љутито оставља перо, узима своје стихове и чита их. И док је он тако задремао у столици, Војислав Илић апострофује цело омладинско доба и све своје песничке претходнике:

Старо, сретно доба, тебе многи жале,
 Либералне твоје битке и скандале,
 Кад је песник српски дар божански каљ'о,
 И нализан често под столом се ваљ'о —
 Кад врлина беше не мислити много...

Ти стихови су непосредни доказ у коликој је мери Војислав Илић стајао у опреци са ранијим књижевним и националним романтизмом нашим, у колико он значи реакцију омладинству и његовој поезији. А посредни и многобројни докази за то налазе се у свима његовим песмама, које су одрицање раније поезије и стварање једне нове, или боље рећи другаче поезије.

Не само по садржини но и по форми, његова поезија представља реакцију омладинској поезији. Омладинска поезија око 1878 године није га задовољавала, и у једном занимљивом некрологу Белушу Ђ. Јакшићу, који се и сам огледао на поезији, говори о српским песмама у књижевним листовима од 1878 године, које су се сводиле на имитације Ђури Јакшићу: „Читајући те производе са накарадним подражавањем и усиљеним очајањем, ми и нехотице осећамо неку одвратност према њима“.¹ Свакако, његове песме још подсећају на ранију српску поезију, и као његови непосредни прет-

¹ *Јавор*, 1882, стр. 1566.

ходници, и он је певао заљубљеног пастира и умилне славује, свилена стада и зелену горицу, бледи месец и уморену груд. Његов песнички речник има позајмица из песничког речника поезије шездесетих година, као што су: премалеће, зорица, сунашце, нојца, срдашце, лептирак, лепир, војно, брале, селе, чедо, мома, миље, миомир, слаћан, бајан, и тако даље. И више но један пут његове прве песме из далека подсећају на поезију и речник Милорада П. Шапчанина, за кога је иначе мало марио. Ко би, на пример, рекао да су од Војислава Илића ови његови стихови из 1880:

А далеко тамо, где се гора диже,
Окићена цвећем, плавом небу ближе;
Где заносно славуј о љубави збори,
Где поточић тихо жубори, жубори, —
Сневајући рајске чари и милину,
Заглед'о се пастир у даљну даљину.

Колико подсећа на какву старију омладинску песму из *Данице* и *Мајице* она песма *Слушња* из 1882 године:

Што се мути зора сјајна?
Зашто тужи цура бајна?
Сунце зори не излази,
Драгој драги не долази.

Али у колико се развијао и постојао свој, у толико се одвајао од раније српске поезије, која је свој највиши израз нашла у Бранку Радичевићу, Змају Јовану Јовановићу и Ђури Јакшићу. Он почиње једну нову поезију, или боље рећи обнавља једну стару поезију, прекида са реторичном, емфатичном и претерано субјективном поезијом омладинске школе и враћа се старијој, полукласичној поезији нашој, оној школи „мирнога чувства“ и „објективне лирике“, школи рефлексивне поезије, у којој је Ђорђе Малетић био теоретичар, а Јован Ст. Поповић највећи и најславнији песник, и којој је донекле припадао и отац песников, Јован Илић.

Јован Илић, чини прелаз између „објективне лирике“ четрдесетих година, у којој је у првој својој младости

певао, и субјективне, омладинске лирике, за време које пада његов главни рад. Јован Илић је био она спона између старе школе четрдесетих година и поезије коју је његов син осамдесетих година започео, или боље рећи обновио. У кући свога оца Војислав Илић се могао упознати не само са нашом старијом поезијом, која је око 1880 била потпуно занемарена и заборављена, но из његових уста добио је прве песничке савете и упутства.

Има у томе погледу једно формално сведочење, које се поткрепљује и другим доказима. Драгутин Илић, пишући о своме брату¹, говори ово: „Наш отац, чији је васпитачки авторитет силно утицао на све нас, више него ли школа и само друштво, осећао је необичну одвратност према свему што је вулгарно, а нарочито према лирском песништву, где се субјективизам, — лично *Ја* —, свуда истицао. *Свој* бол, *своје* покрете душе, он је идејалисао у формама мање везаним за субјекат, од кога они потичу, а више га је приближавао заједничком *Ја*. Као идејал лирском певању он је свуда истицао народно песништво, а упоредо с њиме јелинску књижевност (ову више но римску, коју је сматрао као „сурогат“ јелинске), а уз ове енглеског Макверсона, Шекспира, Бајрона, Тому Мура и Геснера, а од руских на првом месту Держевина, па тек у другом реду Пушкина, о коме је говорио више као о „художнику“ него о песнику.“ Јован Илић није само тако саветовао, него је и тако певао, бар у првој младости својој. Његове прве песме имају цитате из Державина и Пушкина, и од њега је остало неколико песама са класичним мотивима (*Прометееј*, *Посишање људи*, *Рим сиреји*, *Акциум*). И ко би рекао да је песник *Пембе-Ајше*, *Пасирира* и сонета *Ох*, оволико уносио класицизма у своје стихове:

Имерос, Прос, Арити, Мити,
Онихос, Икос, Илмира, Пра,
Тофион, Хион, Антеа, Еја,
Ампнтах, Итас, Елика, Евридика.

¹ *Гдекоја о Војиславу*. *Бранково Коло*, 1907, бр. 7, стр. 182.

Итилос, Филос, Ирха, Мирха,
О како су красни они!

Отпочињући свој песнички рад, Војислав Илић је пред собом имао ту стару школу, у коју га је отац увлачио, и омладинску поезију, која се била поабала, постала банална и која више није задовољавала духове. И на тој раскрсници, он се одлучује за старе, и пева у *Усамљеним Гробовима*:

Занета силно узорима старим
И моја муза старински узлеће...

У „мирном чувству“ и објективности старе школе он је нашао више отмености, дискреције и складности но у разуданој поезији омладинској, која се ранила само маштом и изнад свега стављала „божанствену страст“, како су онда говорили, „худу чувственост“, како су класичари говорили. Старији песници имали су добру књижевну културу, поштовали „европејску израженост“ и трудили се да српску поезију удесе према великим узорима старих и модерних књижевности, докле су омладински песници одрицали књижевну поезију и западну културу, тврдили да је гуслар, кога су они славили као западни романтичари барде, друиде, и скалде, велики и једини учитељ у певању, да уметничка поезија треба само да подржава народну поезију, да је народна поезија наше „Народно Јеванђеље“. И ако су кадгод и преводили стране песнике то је у метру и духу народне песме, а тако је у десетарцу и трохеју превођен и Хорације, и Ариосто, и Шекспир, и Гете, и Хајне. Војислав Илић кида се том неинтелигентном мржњом на западну културу и на западне књижевности, и целу своју поезију удешава према класичним, енглеским и руским узорима, налази друге предмете и уводи нове размере. На супрот омладинској поезији, која није марила и прогонила старији класицизам, проналазећи српски класицизам у српској народној поезији, дотле се Војислав Илић враћа старијој српској поезији четрде-

сетих година, која је, још под свежим утицајима Лукијана Мушицкога, била сва прожета класицизмом, када су, према савету Шафарика, који је предлагао да Срби приме грчку просодију, Јован Суботић и Јован Ст. Поповић, писали правила „српског слогомерија“ и склапали правилне хексаметре. И између српских стихова писаних у то време и песама Војислава Илића није тешко запазити извесне сличности. Ко да не помисли на Војислава Илића, када чита ове стихове Љубомира П. Ненадовића (*На Рајни*):

Умукле песме — одавно ветар њи је развео,
 Прошла је младост, ах, и с њиме прошло је све,
 И брег је овај престо певати веселе песме:
 Какав му шаљем глас, такав ми враће јек.

Војислав Илић, незадовољан својим добом и књижевношћу својега времена, враћао се на старе и у њима уживао.

Место хероја са дугим пушкама
 И резовима оштрих јатагана,
 Модерни укус царује међ' нама,
 Модерна лица као што је Нана.
 Но те лектире већ ми душа сита,
 Сад читам „Повјест древних Абдерита“.

Из тога читања наших старијих писаца и враћања на нашу старију књижевност, остали су Војиславу извесни архаизми, у данашњем књижевном језику изобичајене речи, као: хоругве, волхви, светозарни, војинство, древни, погибел, чрез.

Необавештени критичари тражили су узор Војислављево далеко, код Хорација, Тибула, Овидија, Андреа Шенјеа, Леопардија, Хајнеа и Кардучија. Први извори су много ближи: то је непосредан утицај његова оца Јована Илића, враћање на старију поезију четрдесетих година, на школу „објективне лирике“ и „мирног чувства“. У томе погледу његова поезија представља реакцију омладинској поезији, као што су његове идеје у основној супротности са националном и књижевном романтиком Омладине.

II

Војислав Илић био је далеко од тенденциозне, „примењене“ поезије омладинске, али исто тако он није ни представник чисте уметности, „уметности ради уметности“, као што су узимали многи његови критичари, непознати са целим његовим песничким радом. Он је сматран за најбољег представника естетизма у нашој књижевности, за аристократа у поезији, књижевног мандарина, најсјајнијег присталицу начела: *odi profanum vulgus*, песника који је био потпуна супротност са убојном патриотском поезијом Уједињене Омладине Српске и са сатиричном и социјалном поезијом, целом „обличителном литературом“ седамдесетих година. Др. Лазо Томановић констатовао је код њега „аристократску тежњу у уметности“; Марко Цар, расправљајући, у *Војислављевој Сјоменици*, *Зашто је Војислав био слабо популаран*, тврдио је да је он био „човек, који је прије био створен да прави пјесме Атињанима из доба Периклеса, него ли сувременим грађанима Србије“; Јован Дучић је тврдио да „Војислав није био такозвани народни пјесник“, а Светислав Стефановић, колико тачно толико и оштроумно, говорио је да је он — „салонски песник наш“.

Истину рећи, то је мишљење могло да поникне не само из недовољног познавања целокупности песниковог рада, но и с тога што његова поезија често и чини утисак естетизма и „уметности ради уметности“, и што је сам он, у неколико маха, исказивао сву своју одвратност према јавном животу и показивао жељу да се издигне над страстима својих сувременика и борбама свога времена, презирући оно што је називао „дневним истинама људским“, носећи свој закон у својој души, и повлачећи се у велико заклониште вечите Лепоте. Он је имао јаких акцената да онако као Пушкин, у неколико својих песама, угледајући се ту много на свог руског учитеља, служећи се његовим мислима, а често и његовим речима, изрази све презирање људскога стада, одвратност према тупој и грубој гомили, осећајући се усамљен, туђ у њеној средини. Као

антички мудрац из црних и крвавих дана тираније и разврата што се покривао тогом и одвраћао поглед од живота, тако се и он у мислима и осећањима одвајао од својих савременика и своје средине, и у једном часу горчине и „великог гађења“ певао:

Па шта ме се тиче њихово весеље?
Или њине наде, или њине жеље?
К'о суморан путник на празнику туђем
Зар са мрачним челом да међу њих уђем?
. . . Ја нећу да певам. . . У најдубљем миру
Покидаћу жпце и разбићу лиру
И када их чујем на каквоме већу
Слушаћу их хладно, ал' спорити нећу,
Гадићу се само у срцу и души,
И звиждаћу тако — да им звоне уши.

Неколико пута Војислав Илић је тако изнео своје схватање поезије и задатка песника у друштву, да се одиста могло закључивати о аристократизму и чистом естетизму његове поезије.

Има једна његова песма, *Два песника*, у којој је изнео два схватања поезије, утилитарно и уметничко, оно које изнад свега тежи корисном и оно које све своди на службу лепоме, и том приликом као да се изразио за ово друго. Два песника су се нашла на вратима раја, и завадила су се ко има више заслуга, и, према томе, ко има више права да уђе у рај.

Проговори први песник: „Заслужујем боље место,
Ја сам пев'о о слободи и страдао за њу често.

Ударима моје лире будно сам бедног роба,
И слободу васкрсав'о из мрачнога њена гроба.

Мојом песмом невољници васкрсеће своје славе,
Од те песме осветничке крунисане стрепе главе.

У њеноме они такту чују звекет из даљине
И топовску страшну паљбу и шкрипање гилотине.

Пусти, дакле, мене прво, да заузем боље место,
Ја сам пев'о о слободи и страдао за њу често.

Пошто је тако песник слободе рекао своје заслуге и своја права, проговара песник љубави и лепоте:

„Заслуге су веће моје.
Моје песме вечном правдом и милошћу срце поје.

Као тамјан што се диже са олтара у висине,
Моја тужна, чудна песма хорила се из даљине.

Хорцла се тако болно, молила се тако чедно,
Да је често умекшала победничко срце једно.

Ах, колико спрочади над мојим се гробом моле,
Којима је моја песма ублажила тешке боле!

Ја сам ви'д туге њине и плакао с њима често,
Мени, дакле, и припада праведничко прво место.

Но нигде то његово чисто естетско и искључиво поетско осећање није нашло таква израза као у спеву *Песник*, где је у уста Камоенсу ставио своје погледе. Велики песник *Лујзијаде*, „горд и ћутљив“, погођен али не саломљен, на болесничкој посгељи, у болници, снева свој велики сан лепоте. Његова вера, његово одушевљење не напуштају га. И када треба да да савете младоме Хуану, он му износи две врсте песника. Прави песник слуша само глас свога срца и пева само себе ради; он свога Бога носи у своме срцу, и сам себи показује путе. Он не пева да се коме допадне и додвори, било то крвавоме тиранину или „суровој маси“, он не жуди за успехом и не јури за славом. Његов слободни дух не пузи по прашини, и он поносито не допушта да

...пуста маса проицсеује њему:
Кад ће да пева, за што и о чему.

Између тога првог песника, и онога другог, недостојног „надничара духа“ и ласкавца, разлика је огромна.

Онај је први царски ор'о тамо,
А овај други в'о у јарму само.
Докле облаке онај крилом туче,
Свој срамни јарам овај други вуче.
Док с криком овај под небом се нија,
За ригу овај батине добија...

Али ипак, према свему томе, погрешно је уопштавати и проглашавати Војислава естетом, аристократом, „салонским песником“, тврдити да он није био „такозвани народни пјесник“, и да је ладан, неузбудљив, као какав олимпљанин, лебдео над својим узнемираним и у борби огрезнулим добом. Као сви наши песници пре њега, као што је неизбежно у једном народу као што је наш где толико ствари не ваља, где толикога нема и где се против таквих или за толике ствари мора борити, и он је певао оне исте „пригодне“, политичке и родољубиве песме које толико боду очи нашим естетима. Почев од наше поезије XVIII века, од *Плача Србије* Захарије Орфелина, *Боја змаја с орлови* Јована Рајића, па преко Доситијеве *Песме на усџанак Србијанаца*, ода Лукијана Мушицкога, књига „објективне лирике“ четрдесетих година, поезије „божанствене стристи“ шездесетих година, — наша поезија је увек била на „ползу народа“, увек нагнута над народним животом, увек у служби великих идеала. То је једна од основних и највећих традиција наше поезије, са њом је тешко и, према приликама које постоје, и немогуће кидати. Ма колико поједини песници наши по својој природи било далеко од акције и љубави за гомилу и јаван рад, код нашег народа, у нашем друштву, увек је било и увек има толико ствари да се каже, толико несрећа да се оплаче, толико зала да се жигошу, толико нада да високо издигну, да један осетљива душа и отворен дух не може преко њих ћутке прећи.

И Војислав Илић, који је имао једну естетску природу, и који је по себи био склон за „уметност ради уметности“, није се могао ослободити те велике традиција српске књижевности, и, следујући примеру својих претходника, Змаја и Јакшића, он се исто тако баца у арену дневних политичких борба, као и они, постаје песник слободе, и у то и у толикој мери да падају у засенак његове песме „аристократске тежње“ и чисте уметности.

Да се разуме зашто једна тако у себе повучена и

естетска природа као што је био Војислав Илић силази на арену дневних борбе, не треба заборавити доба када је он певао. Највећи део његова песничка рада пада у осамдесете године прошлога века, доба пуне владарске самовоље и чиновничке корупције, политичког притиска једне непопуларне владе, народне буне у земљи и једног срамног националног пораза споља, када су политичке страсти биле дошле до свога врхунца и када је целом земљом настала једна очајна борба. То су били дани, када се није могло остајати ладним и равнодушним посматрачем, по оном Некрасовљевом стиху:

Кто живеть безъ печали и гвѣва,
Тотъ не любитъ отчизвы своей.

И као сва млађа интелигенција у Србији, као без мало цео његов нараштај, као сви његови ближи пријатељи и другови, Војислав Илић се нашао у редовима раздражене опозиције. У својој кући он се напојио љубављу према слободи. Он је био син једног политичког незадовољника, Јована Илића, добровољца из 1848 и скупштинског секретара Свето-Андрејске Скупштине, који је радио на преврату и извршио збацивање једне династије, не ради промене породице и личности но ради промене система, и који је, повучен и љут, гледао чиме су све свршили његови слободњачки идеали из младости. И та љубав према слободи, која се тако јако показала у многобројним песмама Војислава Илића, није била последица само утицаја његове кућевне и друштвене средине, зато што је био син једног несмиренога старог бунтовника, што је живео у средини која је кипела од политичкога гнева и где је мисао о буни била једна од главних преокупација духова. Љубав према слободи изилазила је из дубине његове интимне природе. Он је волео слободу не као једну тачку политичког програма, но као најосновнију и највећу потребу свога духа, у њој је гледао све достојанство човека, неопходан услов да један свесан и развијен човек може живети, једини пут да се дође до душевне висине и ведрине.

Зло које је владало у Србији вређало је својом дивљином и ругобом његову складну и лепу поетску душу. Основ његова слободоумља и његова демократизма био је сан који је у души носио, сан једног складног, мирног, лепога човечанства, једне „демократије земаљских богова“, како је рекао Хајне, сан који је он казао у песми *Остави ме, остави ме...*:

Порабоћен дух човечи отрг'о се разних чуда,
Нестало је ружних страсти и сурових предрасуда.

Хармонично и спокојно, као шумор у самоћи
Живот тече своје крају у пределе тавне ноћи.

Храм љубави и чистоте високо се небу диже,
И у њему сваки обред девичанством светим дшше.

А народи загрљени, удружене химне плету,
Они химном братство славе и слободу славе свету.

Ко бескрајно тихо море од насладе и милне
Рајска љубав поплавила древне горе и долине.

И човек који је са таквим еденским сном у души живео у Србији од 1883 и 1885 године, неизбежно је морао осетити онај „свети гњев“ и запевати стару и вечито драгу песму слободе. У *Песнику*, штампаном 1887 у *Одјеку*, он је овако изнео своје схватање једне борбене поезије:

Мој парнаски драги брате,
Ако ти је ведро душа,
Као што је ведро лице,
Нека грме твоје жице
Као громка света звона
У весељу и радости,
И у тузи и жалости
Понижених милијона.

Твоје речи увек смеле
Нек пламене буду стреле,
Које порок бију широм,
Па ма био заогрнут
И ритама и порфиром.

А кад спазиш у колевци,
 На умору мајку стару —
 Да је очај сатро не би
 Ти је теши слатком надом,
 Али њеном сину младом
 Пламеног подај мача,
 И покажи руком својом
 На гомиле угњетача.

У песми *Данијел*, одушевљен смелим библијским пророком, он песника сматра за оруђе истине, обраћа се целом своје нараштају и кличе му:

О браћо! о друзи врли! дигнимо високо чело
 Да Валтазару сваком истину кажемо смело.

А ког је Јехова избр'о том реч нек грми смела,
 К'о жарке пророчке речи отрока Данијела.

И Војислав Илић није само тако говорио о својој улози песника-пророка и песника заточника слободе и апостола истине, он је исто тако и радио. Он је за све време народних борби у редовима крајње опозиције, сарадник радикалних и социјалистичких листова, политичких и сатиричких, *Новог Београдског Дневника*, *Дневног Листа*, *Одјека*, *Ђосе*, *Грбоње*, *Бича*. 1887 године он је ревностан члан радикално-социјалистичке Уједињене Омладине, и беседама на зборовима и песмама у листовима излаже и брани њене идеје. Он је кињен, гањан, оптуживан, довођен пред суд, примораван најзад да бежи из домовине. У целом једном великом низу песама, он је певао слободу и истину, и са пуно права је могао рећи о себи:

Тирани нису твоје хвале чули,
 А сатрапима си пљунуо у лице...

У једној од првих његових песама, у *Домовини*, испеваној 1880 године, он је тужио што:

...никог нема на свету више
 Да вида твоја скрана крила
 Ни мача нема ропство да збрише,
 О земљо драга! О земљо мила!

У *Посланици пријатељу* он казује своје дубоко уверење да мрачна садашњост може да служи тиранима, али да будућност припада само народима, да ће доћи жељени дан када ће одјекнути „слатка песма у слободној српској гори“, и да ће тада његова последња песма поздравити подмлађену слободу

Што свечано као Феникс из пепела васкршава.

Грађанска врлина су горке речи за званичну Србију онога времена, где се слобода и истина спутавале и гониле, и када се за љубав према слободи, правди, врлини, за љубав према народу добијали на руке „хладни окови“. У *Обућару и његову сину*, он показује и социјално осећање, и у једној живој слици слика влажну и убогу избу радникову, „станиште нужде љуте“. У *Бичу*, сатиричком листу који је 1889 године уређивао у Београду Сима Лукин Лазић, он је на ускршњи дан овако казивао своје ускршње жеље:

Да васкрсне спњи роб
И слобода стара,
И да пукне мрачни гроб
Убогих Лазара.

Да васкрсне златни век
Правде и милина,
Да зајечи нови век
Грађанских врлина.

И када не пева непосредне догађаје из живота сувремене Србије, он увек велича заточнике и мученике слободе. У песми *Са Форума* он пева трагичну судбу племенитог народног трибуна римског Граха; У *Слрши Кайоновој* пева Катона Утичког, „последњег Квирита“, који није хтео да сагне своју поноситу главу пред „крвавим диктатором“, и није хтео да преживи смрт слободе:

Нека је проклет и презрен лукави изабраник рода
Што мирно пред собом гледа кад земљи мре слобода
Боље је презрети живот у ropство који баца,
И веран слободи спњи у крило праотаца.

У *Finis Poloniae*, једној од првих својих песама, жали великог јунака пољска слобода Кошћушка; а у *Гласнику Слободе* пева како је, на доглед Београду, погинуо грчки револуционар Рига из Фера, „син Јеладе“, „мајско сунце коју греје“. 1887, пред политички слом те године, испевао је ону бунтовну песму *Краљ Ричардо*, која се прво звала *Le roi s'amuse*, и цео свет је у енглеском тиранину лако спазио слику краља Милана. 1887, штампао је у *Новом Београдском Дневнику*, одмах после једног скандала на једном дворском маскенбалу, своју песму *Маскенбал на Руднику*, која је била забрањена и због које је песник морао да ноћу, у сред зиме, пешице, бежи од Горњег Милановца до Крагујевца, и због које је био стављен пред суд и одговарао пред њим.

Примерци његове слободњачке поезије, докази његове грађанске храбрости многобројни су. Из њих се види да је овај „салонски песник“ и „аристократски песник“ волео и умео да буде и народни песник, песник слободе, и да на својој „сребрној лири“ затегне и гвоздене жице. И тај човек који је код нас сматран као највећи противник „примењене“, пригодне и политичке поезије има тако смелих и бунтовних песама, какве никада нису имали ни Змај ни Јакшић. Не под шифром и у каквом дневном политичком листу, но у *Отаџбини*, под својим потписом, он је 1888 певао :

Обуци, Музо, свечано одело,
Свечана ј' песма коју ћу почети;
Суморан глас ће бити к'о опело
Ил' као уздах, што из груди лети.
Сутон је пао... Дан и сунце оде,
Ал' душа с тугом светлости се сећа,
Упалићемо буктињу слободе,
Место лојаних новинарских свећа.
А њезин пламен није тако мали,
Он може, Музо, небо да запали.

Тугу ћу своју поклонити роду
И гробовима отаџбине своје,
Да силно јекне усклик за слободу

С усана мојих и са липе моје.
 Безумно, страшно, са смехом и плачем
 А оружани мржњом на тирани,
 С буктињом, лиром и са бритким мачем
 Прослављаћемо осветничке дане.
 И као звона грмићемо тада,
 Са равних поља и са барикада.

Не само да је Војислав био човек свога времена у политичкој поезији, но исто тако у својој патриотској и панславистичкој поезији. Између његове политичке поезије, која се тицала унутрашњих ствари у Србији, и патриотске поезије, која је опевала невоље и наде неослобођених крајева српских, постојала је блиска веза. На супрот владиној политици, која је у то доба била аустрофилска, антируска и противна велико-српским агитацијама, ондашња опозиција је била русофилска и велико-српска. *Словенско Звон* Војислава Илића казује то расположење опозиције у Србији и опште панславистичке идеје, које су код нас пустиле корена још од доба Јана Колара и Људевита Штура, сан једне велике „Свеславије“, силне словенске империје „од сињег, адријског мора до тврдог чинског зида“:

Ко ће нама на пут стати,
 Кад слободи куцне сат?
 Нас предводи Слава мати,
 А победа стопе прати,
 Јер уз брата стоји брат!

Песма је имала успеха, јер је одговарала једном општем осећању и једној општој нади, и један критичар онога времена у њој је видео „наш програм будућности“ и тврдио да њоме „отпочиње нов правац наше патриотске поезије“.

Патриотске песме Војислава Илића нису малобројне. Увек у општим идејама и осећањима, песник је узео удела у оном малом ренесансу патриотизма, који се код нас јавио после пораза од 1885 године, као код Француза, после „Страшне Године“, 1870—1871. То је доба када се осетила потреба националнога прибирања, буђења и јачања националне енергије, када се основало

Друштво Светога Саве, када је „Стари Бард“ Каћански кренуо *Велику Србију*. Тада је слободоумна, радикално-социјалистичка омладина основала *Уједињену Омладину*, којој је председник био Никола Николић, а уредник органа Сава Кукић, и кренула свој лист *Омладину*, и Војислав Илић учествовао је у томе, у један мах живоме покрету. Остала је штампана једна његова политичко-национална беседа, коју је говорио на једном скупу у Београду 1887 године, тумачећи идеје и намере Уједињене Омладине.¹ Он истиче да је циљ Омладине „чување и неговање националних особина народа српског и ширење просвете по свима крајевима српским“. Рад на томе пољу једини је спас српском народу, који је угрожен са свију страна, и од аустријских и мађарских власти, и од арнаутских разбојника, и од бугарских агитатора, и од католичких мисионара. Са девизом: „ујединење, просвета, слобода“, Омладина ставља себи за задатак: „сузбијати уплив туђинштинe, који хоће да нас економски и политички потчини, неговати у политички слободним деловима народа љубав и интересовање за судбину подјармљенe браће...“ Чак и рад на учвршћивању политичких слобода у Србији треба да има тај циљ. Онога дана вели он, развијајући једну од основних мисли српскога радикализма, када Србија буде збринула своје унутрашње бриге, када народ буде задобио слободу и „економско благостање“, дошао у могућност „да све своје мисли не мора посвећивати дневним потребама за живот“, тек онда ће се моћи потпуно предати раду на својим великим националним задатцима. И песник *Сумње*, који је у својим тешким часовима узвикивао:

Ја више ништа не верујем, ништа!

умео је да нађе и друге речи вере у живот, наде и борбе: „Минисмо Хамлети који сумњају и у себе саме, ни кукавице, које се плаше од сенке своје. Ми смо слободни синови на-

¹ *Задатак Уједињене Омладине. Нови Београдски Дневник* 1887, бр. 91—93.

рода српског, који племенитим одушевљењем подижу заставу своју, заставу човечанског права, који су готови да поднесу све жртве за светиње истакнутих идеала“. И то код Војислава Илића одиста нису биле празне речи. Он, коме су створили репутацију ненародног песника, борио се као добровољац у рату од 1885 године, док су „народни“ песници из пристојне даљине певали ратоборне химне и крвожедно „шкрипали зуби“.

Та родољубива осећања наша су одјека и у његовој поезији. У добу које је било засићено омладинском поезијом, он је нашао начина да патриотска осећања каже на нов и леп начин, без баналности а са поезијом. Он је по нагону осетио врло лепо оно што је један велики песник француски, Сили Придом, казао: „Љубав према отаџбини је осећање које је мрско не имати, а смешно казивати на један извесан начин“. И он је нашао тај начин да испева неколико лепих, ни мало посведневних песама, где и без ханџара, и проливања крви и дима, има поезије и патриотизма. У песми *На гробу војводе Дојчина у Солуну*, он прво пада у елегично расположење над растуруним гробним хумкама „по светим пољима отаџбине моје“:

Од капија тврдих Виндобоне града
До обала цветних где пролеће влада,
Гроб до гроба лежи и сведочи јавно
Да гинуемо славно.

Па и овај спомен где замишљен стојим
Јесте неми сведок о витешкој сили...
Међе царства свога гробницама својом
Ми смо бележили.

У песми *На Вардару*, када се српски национализам окренуо к Југу, он је узвикнуо у једној свечаној, патетичној апострофи, каква се ретко чула у нашој иначе тако обилној патриотској поезији:

О вали, о реко српска! Столећа тако се губе
И као таласи тону у море вечности тавне...

Ал' твоје бисерне капље камена подножја љубе,
 Где споменици стоје народне прошлости славне,
 Ал' ће ко рајски Фенике сијнути слобода мила,
 И ја ћу стајати ведар, гди сада погружен стојим,
 И паш ће орао бели широко развити крила
 Над урвинама твојим.

Од значаја је да је Војислав Илић највећи део својих родољубивих песама штампао у дечјим листовима, осећајући потребу да се нараштај који наступа васпита у народном поносу и у вери у будућност бољу од садашњости. И у свима тим песмама, он је увек умео да очува не само довољну поезију, но и довољну меру, духовну равнотежу. Док је патриотизам наших ранијих песника имао нечега и сувише крвавога и дивљачкога, дотле је његова патриотска поезија, колико је то у опште могућно, код овог песника хармоније било релативно питомија и хуманија. На нову годину 1883, у једном дечјем листу, он овако поздравља „ново доба, нови дан“.

Ах! каква срећа! Рад и труд
 Што дух и разум крепе
 Богатом руком шаљу свуд
 Награде своје лепе...
 Поломљен лежи бритки мач
 И штит и копље сјајно —
 Ни ланца звук, ни ропски плач
 Не ружи време сјајно.
 И срећом занет народ мој
 Весело баца поглед свој
 Од Саве до Урала.

Те и толике песме сведоче колико има тачности у оном доста распрострањеном гледишту о ненародности и аристократизму Војислава Илића. Ма шта се говорило, он је био човек свога доба, саосећао је са својим народом и са својим нараштајем, и као сви велики ранији песници српски био песник слободе. Цела та његова дневна, пригодна, политичко-патриотска поезија не стоји можда у складу са његовом класичарском, неузбудљивом, описном и естетском поезијом. Али песник, као и сваки други

човек, не представља никакву геометријску правилност и схематичну уредност, и само развијени и богати духови имају противречности у духу, која значи ширину погледа, слободу духа и величину душе. Као Војислав Илић био је парнасовац Леконт де Лил, који је у предговору својих *Анџичких Поема* прокламовао начело: да уметност мора да буде безлична, песник неузбудљив, а поезија да има карактер универсалности и да као орао лебди над ситним људима и њиховим ситним бригама — а био републиканац, „бесан комунист“, како се сам називао, борбен атеист, стуб Фурјеове *Фаланге* и Консидеранове *Мирољубиве Демократије*. И једну такву, само привидну, противречност, коју је могао да допусти један песник као што је Леконт де Лил, могао је себи да допусти и наш Војислав Илић.

III

Војислав Илић, поред свих тих песама вере у живот и садашњости, био је у основу, у природи својој меланхоличар. Када је, одмах у почетку свога књижевнога рада, још 1880, штампао мрачну песму *Домовина*, Јаков Игњатовић је додао испод ње: „Ову песму саопштавамо у надњи да се суморно прорицање песника неће испунити и да ће се доцније веселије песме чути“.¹ Ма да је у својим песмама ретко говорио о себи, ма да је бол који он опева мање личан а више општечовечански, ипак елегична нота његове поезије изилазила је из његове природе и особитих прилика у којима је живео.

Пре свега, оно што је најличније: то је његово здравље и начин како је провео живот; они исти разлози који су изазвали песимизам и мизантропију Бајрона и Леопардија. Његов брат Драгутин Ј. Илић овако даје разлоге његову незадовољству са животом: „По својој природи необично бујан и жељан непосредних ефеката, он је у првом детињству своме, све до петнаесте године, био

¹ *Недељни Лист*, 1880, бр. 29.

осуђен, да већи део живота проведе између четири зида, и да чезне и да сања о томе, шта би све он радио, кад би био у стању, да се сав баци у таласе живота. Његов дугогодишњи недуг у ногама, који се од времена на време јављао свом жестином, није му допуштао да своје детињство и прву младост употреби по својој вољи. И то је његову бујну природу ломило; овај недуг окивао дух, због чега је био приморан, да своје чежње обуздава трпељивошћу, а то је баш и утицало силно, да се у његовој песничкој души развије елегично расположење и суморност¹.

Затим, то су били други узроци, личне и породичне природе, који су утицали на његову душу и стварали расположење у коме је највећи део својих песама испевао. Његова породица, рђаво политички виђена, падала је; он се рано оженио, и жена и деца му поумирала. („А најдраже смрт је пограбила, да се мени никада не врате“). Редовне школе није учио, места која је добијао нису одговарале његовим способностима, и целога века морао се мучити да колико толико обезбеди живот себи и својима.

Босанска Вила донела је неколико његових писама из 1891 и 1892,² из које се види како му је била тешка борба животна. У августу 1891 њему је живот у Србији онемогућен, и он хоће да иде „ма где“, чак је био у намеран, и већ радио на томе, да иде у Црну Гору. Тада је једно време, у тим тешким материјалним приликама, настао једногодишњи прекид у његову песничку раду. Када је добио за учитеља српске основне школе у Турну Северину, у Румунији, писао је у фебруару 1892: „Ја овамо живим — не знам како да кажем. Да ме околности нису нагониле, не бих се никад примио овог посла, јер није за меће. Има дана, кад сам тако нервозан, да

¹ Драгутин Ј. Илић: *Гдекоја о Војиславу. Бранково Коло*, 1907, бр. 7, стр. 181—182.

² Јован Грчић: *Из моје некадашње уредничке архиве. Босанска Вила*, 1903, стр. 292.

ме сваки звук вређа, а овамо морам да носим са децом“. Он се тамо осећао као Овидије на обалама Понта, као Пушкин прогнан на Крим, и он, који је иначе тако мало певао о себи и о својим невољама, учинио је целу једну исповест, открио целу своју душу, дао објашњење за сву своју тамну меланхолију, у песми *Елегија на развалинама куле Северове*:

...Надежде вараху мене
Обманули ме друзи
Као блуднице жене.

Садашњост моја је пуста, ко пуста пећина нека.

И у њој суморно звони мој слаби и празан глас;
Прошлост је протекла моја ко бурна планинска река,

А са њом радости моје ко рајски један час,
Ко звук изгубљен давно. За све што беше лепо,

За отаџбину, љубав и младог друга свог,
Спокојство и дане своје ја сам жртвовао слепо

И силе духа мог.

И све је пропало редом: завичај, љубав и друзи,

Па и топлина жеља и вера, па и над,

И ја сам остао самац. О појте песму о тузи,

Смртно је моје тело разорен, празан град.

Затим, били су често психички узроци његове туге. Са великим надама, са широком вером, са оном „јединственом, вечитом и светом Илузијом“, коју је певао једном велики разочаран песник, ушао је он у живот, тражећи оно што он не може да да. Са болном осетљивошћу једног деликатнога духа, са „одераном душом“ песника, која силно осећа све убоде и грубости спољнога света, он је у брзо морао запевати тужну песму „увелих снова“ и „одбегли мај“ Јакшићев. У неколико махова, он је причао драму своје душе. У једној посланици (*Мојим Пријатељима*) 1886 године, он је певао:

Шта ја хоћу? Чему срце жуди?

Ах! та ко би разумети мог'о...

А жеља је огњевитих много

Што ми огњем распаљују груди.

Моја душа од детњских дана

Стремилa је у бурноме лету

У пределе заношљивих страна
Неком чудном непознатом свету,
Где радошћу све живо мирише,
И вечитом хармонијом дише.

Сад не жалим обмануте наде,
Нити летим у небеске стране
Ја не тражим пријатеље младе
Моје давно погубљене наде!
Ја не иштем нежног сажаљења
Од ледених и пакосних људи;
У данима горкога мучења
Њиним ледом замрз'о сам груди...
Ваши борци мене мало плаше,
Хладно пљујем на светиње ваше!

Као толики песници XIX века, а нарочито из прве половине његове, Војислав Илић је боловао од „светскога бола“, од „болести века“; он је био, како сам вели, „жртва просветнога века“, у кога је старо веровање оборено, а ништа позитивно није дано узнемиреном духу и рањеној души човековој. У *Исјовестји*, он је изнео целу своју душу, сав свој скептицизам, који је, по речима Ренановим, „духовна парализа“, неверовање, осећање осамљености, слабости ломног разума, небо празно, нигде звезда да пут показују, нигде ослонца за слабе руке, свуда око човека „ноћ, дубока ноћ!“ Њега хвата прерани умор, умор од живота који још није ни почео живети. Он пред собом види „досаду, маглу и таму“, и јоште млад пева *Старчеву тугу*, тугу годинама обрвана и животом покошена човека, који види да је све свело око њега, као што је његова душа увела. У *Посланици пријатељу*, он казује то страшно осећање, када још телом млад човек осети да му душа стари, када се свети пламен гаси у грудима, и када се почиње ништа не желети, ништа не волети:

Пријатељу! тако исто мојим грудма пустош влада
И на моје бледо чело хладна тако сенка пада,
Ја у вече дижем пехар и наздрављам њиме зори
Дах студени да одагнам, дах који ми душу мори,

Испред кога светла радост и небесна гине нада
Као цвеће које вене кад студена јесен влада.

Да јесен се приближује... На вртове мојих дана
Маглуштина тихо пада, јер долази јесен рана.
Овај хладни, чудни ветар, што ми душу провејава
То је весник, који јавља да долази јесен права...

Са таквим осећањима, у таквом расположењу, његова поезија је морала бити мрачна и тужна, слична „плачној Ниоби“, Ниоби, „несрећној и болној мајци“. Његова поезија му је уточиште од ругоба и болова света, а лепота му је, као једном модерном песнику, „вео којим обвија ругобу света“. Његова муза, то је онај *Анђео шуге*, који, распуштене косе и под венцем од љубичица, обара главу на сребрну лиру, са чијих покиданих жица звоне последњи акорди, и по тавним дубравама пева болне и слатке песме. И тако ће цела његова поезија добити један сталан елегичан тон, и од њега ће остати пет или шест елерија, под изричним именом „елерија“, као што се великом делу његових песама може дати то име.

Једна таква природа као што је био Војислав Илић, у једној средини као што је било српско друштво осамдесетих година, није могла марити за садашњост. У песми *Домовина* он је певао:

На гробу твоје прошлости славне
Садашњост лежи распета, бледа...

И са таквим расположењем он је одвраћао очи од садашњице и повлачио се у прошлост. Један елегичар као што је он био, у она мутна времена, морао је најрадије певати оно што је било, прошлост свога живота, оне „увеле мајске руже“ и мртву младост своју, или прошлост човечанства, „седу прошлост“, меланхолију мртвих ствари.

Не само да је љубав према прошлост изилазила из његове природе, њу је примио још у својој кући, од свога оца и песничкога учитеља Јована Илића. „Политички карактер нашега оца, прича Драгутин Ј. Илић, био је

прожет незадовољством. Неуспех његових идејала од 1858 год. и немогућност да се измири са уставом од 1868 г., који је отварао широм врата корупцијом и реакционом бирократском систему у земљи, учинили су, да се повуче са политичкога позоришта и разочаран у своје другове, са којима је 1858. год. извршио револуцију, да се потпуно изолира, како од бивших својих другова, тако од осталог света... Ова стална разочараност и песимистичко гледање очево у карактера садањег доба, имало је јаког утицаја на све нас, па и на Војислава. Очеви идејали били су у историјској прошлости, класично Периклово и Фокијоново доба, маварски калифати и њихова висока култура, патријархални основи у нашем народном животу, који се у велико рушише под притиском реакције и корупционог бирократског система, и најзад филозофија Кантова (Хекела никако није трпео, и сматрао је да је он изопачио Кантове идеје), па онда доба хуманиста са њиховим идејама, све је то истицао тако, да њом што уочљивије истакне разлику између велике прошлости и нескладне садашњости“.¹

Сам Војислав Илић казао је у једној прилици како му се причињавала сувремена Србија и какав је утисак чинила на младе духове и на чисте душе. „Ни једно колена наше од како је држава српска обновљена, није образовано под тако неповољним околностима као што је колена коме ми припадамо. Појаве у друштвеном и политичком животу нашем, које би нам морале бити нејасне, кад не би имали на уму оно, што се код нас до сад у оваквим приликама догађало, нису могле послужити томе да у њима очврстају љубав према идејама и веру у лица, која су се са тим идејама јављале међу омладину, а користовала се њоме за свој лични интерес“. Он око себе види „профанисање свију могућих начела, ренегатство, обарање ауторитета на прљав и недостојан начин“, многобројне „скандалозне појаве у јавном животу,

¹ *Гдекоја о Војиславу, Бранково Коло, 1907, стр. 183.*

које су у стању да доводе човека да самога очајања или простога шарлатанства“.¹ У песми *Оргија* он је казао сву одвратност према свакодневном свету, према обичним појмовима, „одличним људима“, „личностима важним“, „идолима јавног мњења“, прљаву хуку светску, ругобу обичнога живота, и затражио од богова да му улију „божанске моћи“, када га живот нагна да оде к људима и да живи међу њима.

За ружну садашњост он је из почетка имао сатиру и осуду, чувајући веру у победу истине, али зло је остајало, и он је свој идеал морао помицати назад. Још 1882, као врло млад, он пева *Дух прошлости*, поредећи га са „бледим призраком умрлих снова и јаве“. 1890 године, у песми *Мојој Музи*, у једној од оних карактеристичних песама у којима баца пуну светлост на своју тамну душу и тамну поезију, он вели:

И препорођен тако, под заставом слободе,

Мој дух се глупости смејо на њеном шареном трону,
И грубој сокачкој луди и робу салонске моде,

Нарцису, фанфарону.

Векови минуше тако. Древни се идоли скрише,

А разврат једнако живи и груба сила с њим.
Ја се колебам с нова, и ја се не смејем више

Над смрадним гробом тим.

Спустивши клонулу главу на своје уморне руке,

На развалинама духа ја нађох изворе туге:
Но глуви за речи твоје, не чуше небесне звуке

Ни власници ни слуге.

И сад не тужим више. Застор је подигнут свети,

И кип Саиса древног обнажен сад је тек,
Живот је оргија гнусна, над којом без трага лети

За веком мрачни век.

У неколико маха, он је показивао ту велику љубав за прошлост и називао себе песником прошлости. Његова песма *Химна векова* казује мрачну и поетску величину онга што је некада било, и симболично слика онај та-

¹ *Задатак Уједињене Омладине. Нови Београдски Дневник*, 1887, бр. 93.

јанствени мртвачки спровод, који, „у вечерима позним“ и „у немом свечаном ходу“, пева:

Суморну и хладну песму,
Химну векова тавни.

У *Светиковини Ладе* он приказује себе, у ламартиновској пози:

Сам наслоњен на камену хладном,
Што га сура маховина скрива,
Мирно слушах песме премалећу,
А душа ми тужну прошлост снива.

Има једна његова већа песма *Ојсада Бенаре*, за коју вели да је одломак из већег спева *На Рушевинама*. И тај наслов *На рушевинама* могао би да иде једном великом делу његових песама. Његова поезија је оно што је сам певао:

То удара прошлост у сребрну лиру...

Његова муза је, како пева у једној од својих *елегија*, као „анђео вечног мира“, који

Гробовско сади биље,
Тихо стреса и узвија,
Густи бршљан и ковиље.

Радије но ишта он је певао „сан вечности“, „споменике изумрлих дана“ и гробове, нарочито гробове, покривене седом маховином и обвијене густим бршљаном, колико ни један српски песник пре њега. Такви су *Усамљени гробови*, „гробнице канова силних“, тулбе Муратово на Косову, гроб војводе Дојчина у Солуну, развалина куле Северове.

Његова поезија, која се одмара на гробовима и на „развалинама духа“, у своме бежању од света и људи, повлачила се у далека, цветна доба човечанства, у оне дане слободе и среће првих људи, у „мрачна, минута и древна лета“,

...пре миллун можда лета,
Кад још није било ови људи, овога света.

Неколико његових већих песама дешавају се у том легендарном добу. Он има ту херувимску поезију, он има свога Рибара, Духа, Колока, Између неба и земље, као што Гете има Фауста, Бајрон Кајина, Ламартин Пад једног анђела, Љермонтов Демона. Ако се та његова поезија не дешава у тим првим, пролетњим данима човечанства, у херувимска доба, он бежи на Исток, не на турски Исток наших старијих романтичара, који су се угледали на Платена, Даумера и Боденштета, но у далеки, прави Исток, на азијске висоравни, подножје Хималаја и свештене обале Ганга. У песми *Исток*, он узвикује

Хајде, о хајде, са мном, мој љупки, пролетњи цвете,
 На даљне, чаробне путе, у крило чуднога света!
 Хајдемо где палма расте и ружа и лотос цвета,
 Где мирне газеле пасу и рајске тичице лете
 И Гангес вечито шуми...

Он Исток воли из оних романтичарских осећања из којих су га сви романтичари певали, као земљу великих страсти, и у *Колоку* он вели:

Кад би мог'о што би хтео
 Ја бих теби полетео,
 Да уживам чудне сласти,
 Да осетим, што осећам
 У бајкама заношљивим,
 Да уживам оне дражи
 Даљни Исток што их има,
 А моје их срце тражи...

Али, то је само по изузетку. Он Исток воли са једном извесном љубављу за декорације, за његове природне величине и лепоте, за његову егзотичност и живописност.

А моја ме мудрост мами сваког дана,
 Да се вратим натраг у пределе сретне,
 Где сребрни вали тихога Јордана
 Запускују поља и обале цветне.

У песми * * * (*Под ногама мојим...*), тај његов ориентализам добија свој најлунији израз:

Ах, мисао моја за вама се креће,
 Где јесени мрачне не царује буд.

Где на земљи влада вечно премалеће
 И млађани живот разлива се свуд.
 Где спомени стоје од неконских дана,
 И мирисне шуме древнога Ливана.

Где поклоник седи у чаробној ноћи,
 Смерно двори Бога и беседи с њим,
 Где молитва шуми по чудној самоћи,
 И к небу се диже од измирне дим.
 И шум тихо струји од мртвога мора
 И тишина веје са прастарих гора.

То повлачење песника из данашњег света је потпуно, на свима линијама и у свима правцима. И први дани човечанства и Исток нису му довољни да сакрију његову меланхолију. Он бежи у сва доба и у све земље, и његова поезија има више космополитског но и код једног ранијег и познијег српског песника. Поред источњачких песама *Асфирова зайовеси*, *Колок*, *Данијел*, *Ојсада Бенаре*, *Правоверни*, *Четири песме калифе Абу-ел-Рахмана*, он има и старо-словенских, као *Љељо*, *Лада*, *Светиковине Ладе*, *Словенски Кнез*, *Пастирка* и *Љељо*, *Погода* и *Симзерла*, *Северни ветар*, *Дарови неба*. Има их и енглеских (*Краљ Ричардо*), француских (*Вартоломејска ноћ*, *Последња ноћ у Тамилу*), талијанских (*Тасов ојрошшај*, *Мраморни убица*, *Алхимичар*, *Пејрарки*), шпанских (*Шпанска посла*, *Љубавна прича о доњу Нунецу* и *дона Клари*), португалских (*Песник*), пољских (*Љубавна џрка*, *Finis Poloniae*).

Али нарочито има много песама из класичнога света, због којих је Војислав Илић код нас у неколико сматран и за класичарског песника, човека који је у нас извео читав један мали ренесанс класицизма, тако да је један српски критичар, пре двадесет година, могао казати о његовим песамама: „ту први пут осјећамо са нашега Парнаса свежи дах Јелинизма“. Од њега је остао цео један низ класичарских песама. Из јелинскога класицизма су његове песме и спевови: *Нарцис*, *Бахус* и *Кујидон*, *Пиџија*, *Периклова смрт*, *Аргонаути на Лемносу*, *Данаја*, *Клеон*

и његов ученик, *Ниоба*, *Пред Тројом*, *Нимфа*, *Коринџска Хетера*, *Плач Алфродитије над Адонидом*. Мањи је број песама из римске старине: *Јулија*, *Овидије*, *Тибуро*, *Са Форума*, *Катионова смрт*, *Авгур*.

Војислав Илић није марио за Хришћанство, као и сви модерни класичари у осталом. Своје неверовање он је рекао у песми *Исјовесџи*, своје историјско-филозофско схватање Хришћанства у песми *Авгур*, где представља „мрачне хришћанске чете“, где, уз побожне химне и литије, мачем и огњем, сатиру стару цивилизацију паганску. *Средњи Век* он готово никако није певао, и хришћански звуци никако се не чују у његовој поезији. Али за то, он је осећао у дубини душе лепоту и величину старе паганске цивилизације, и у раној младости слика тога цветнога доба човечанства ушла му је у душу да одатле никада више не изиђе. Када је 1889 дошао у Солун, на домак Олимпа, пред плаво море грчко и миртове шуме, пред све мртве „сведоке векова славних“, он је кликнуо из дубине душе поздравну песму „мајци Јелади“:

О завичају цветни мудрости и вечне славе...
Истина божанска лежи у древној прошлости твојој
Кад дух слободан беше. Где сада замишљен стојим
Од раног детињства свога ја сам у души својој
Блудно по истом пољу, по цветним пољима твојим...

И песник је увек имао носталгију Јеладе и њенога ведрога живота. У данашњем сувом и жалосном добу, где је толико несклада и ругоба, где су душе изгубиле сву ведрину, он се осећао као онај цвет који се некада нијао „под љупким небом Аркадије сретне“, и који је пренет у далек и туђ свет дугих јесени и дебелогa снега, црних бреза и пустих поља са стрњиком. У *Исјовесџи*, написао је он овај карактеристичан стих, који је после изоставио:

Ах, што сам тужан питаш. Ствар је проста.
Живот ме овај дражи, дух ми тре.
Ја нисам чедо Аркадије цветне,
А то је доста па да појмиш све.

За те класичарске песме, са стручне стране, оштро је примећено да су писане без познавања класичнога света и старине. Г. Лука Зима, у своме овећем чланку *Старинско труње грчко и латинско у песмама Војислава Ј. Илића*, указао је на његове материјалне грешке, на „доста ствара, што се тичу старинства грчкога и римскога, за које се може рећи, да би песник боље урадио, да их није мешао у своје песме, те их тим старинским труњем натрунио“. И у томе чланку, поред свих цепидлачења једнога професора класичке филологије, који није волео да се нестручни и непозвани усуђују на његово поље, и коме су ситније омашке изгледале као злочини против митологије и класичне историје, има и крупних и основаних замерака. Војислав Илић није правио разлику но је стално мешао Феба, сунце, са Фебом, месецом; исто тако меша узима за једну исту личност Крона и Крониона (Кроновића), и смрт Исусову ставља за владе Августа, док је Исус распет за време Тиберија; Перикла назива автократором, што овај никада није био; „Нерејеве ћери на чистом небесном своду“ митологија ставља на дно мора; у његовим песмама Римљани носе јелински пеплон и хитон, а Јелини римску тогу. Нарочито је Зима прекоревао песника због онога што је он називао „митолошком бркаоницом“, што је мешао јелинске и римске богове, испреплетало обе митологије, ставио заједно Баха и Пана, Цереру и Купидона, Плутона и Јупитера, Ганимеда и Меркура, шта више мешао је и словенска божанства са грчким, и тако у једној истој песми напоредо стоји Бореј са Ладом и Љељом.

Прекори Луке Зима били су добрим делом основани, и Никола Вулић, који је, добро расположен према Војиславу Илићу, узео га у заштиту од Зиме, изјавио је: да не мисли узимати у одбрану Војислава од прекора да класичну старину није добро познавао, „јер га од тога прекора нико не може одбранити“. Извесно је да наш песник није класичну страну знао тако потпуно и научно, као други велики или модерни песници који су

је певали. Леконт де Лил није био само песник класичних мотива но и одличан познавалац грчкога језика и један од најбољих француских преводилаца старих јелинских писаца. Од њега су остали преводи: *Илијаде*, *Одисеје*, Хезиода, Есхила, Софокла, Еврипида, Теокрита, као и орфејских химни и анакреонских ода. И његово знање јелинскога језика толико је било да је, нешто педантски, грчка имена другачије и правилније транскрибовао но што је обичај у француском језику, и писао, на свој начин, и ближе оригиналу, Agamemnon, Akhilleus, Orestès, Klytaimnestra. Жозе Марија де Хередија, који је у неколико од својих сонета у *Трофејима* свео, кондензовао сву јелинску цивилизацију, био је ђак Ecole des chartes, стручно учио и до појединости изучио стари свет. Наш песник, који није учио редовних школа, чија су читања била искључиво песничка, који сем рускога није знао страних језика, и стране узоре знао само по руским преводима, упознао се са класицизмом код енглеских песника XVII и XVIII века и руских песника са краја XVIII и почетка XIX века. Један од главних његових извора био је руски превод Шекспирова *Троила и Кресиде* у руском преводу, а *Илиаду*, коју помиње у *Перикловој смрти*, наводи по једном старијем руском, Гњедичевом, преводу. Са таквим недовољним и површним знањем класицизма, са потпуним незнањем класичких језика, наравно да се морале чинити онакве грешке какве је Зима забележио, и ако се чему има чудити то је томе што их нема и већих.

Али поред свега тога, Војислав Илић је оном невероватно јаком интуицијом својом осетио величину и лепоту класичнога света, и, макакве биле нетачности у појединостима, његове песме из класичне старине дају утисак оне ведре лепоте и мирне величанствености старих поезија, и показује једно чудно јако осећање живота и душа класичких. Више и боље но и један песник наш он је то осетио, и према њему обавештенији и ученији класичари наши, као Лукијан Мушицки, Јован Хаџић, па и сам Јован Ст. Поповић, изгледају као педанти који се

вежбају у мртвом школском класицизму. У поезији је таленат највећи аргуменат, и оно исто је Војиславу Илићу недостојало у знању и образовању он је срећно надокнађивао својим финим урођеним осећањем, силном способношћу за песничке асимилације и великом вештином у руковању стилем, тако да његове песме, поред свега, ако нису класичарске дају утисак класичнога. Он је можда био наш једини песник који је могао да да књижеван, поетски и у духу и типу адекватан превод *Илиаде*. Треба упоредити његов превод једнога стиха *Илиаде* у *Перикливој смрти* са сувим и школским преводом Томе Маретића, па видети сву разлику која постоји између песника и филолога, и видети колика је штета што Војислав Илић није преводио велике класичне спевове.

IV

Оно што чини основну особину једнога правога песника то је да има велику осетљивост према утисцима спољнега света, развијен унутрашњи живот осећања и узбуђаја. Један песник без престанка осећа покрете своје душе и према спољнем свету и има ону исту радозналост и осећајност, ону исту способност чуђења и дивљења које и примитивни људи и деца. Војислав Илић је имао те душевне особине врло развијене, и као ретко ко од наших песника он је имао то битно, основно поетско расположење, које све силније осећа и у високом тону казује. Своју поезију, он је носио у дну своје душе, која је треперела и звонила Он је имао онај нарочити дар који песника чини свет за себе, извор, стваралиште, због чега су стари Грци песнике називали творцима, оно што „дух Господњи што све ословљава“. У једној од последњих својих песама (*Кад се угаси сунце...*) он казује све што избија из његове душе, када се нађе сам, пред самим собом, нагнут над самим собом:

Ја сићем усамљен у ноћ. И речи тајанствене
С усана мојих тада одгоне сан и смрт;

Духне ненадни вихор и све се из сна прене
Оживи цео врт.

И старо, стољетно храшће зашупти монотono
Старинску некакву песму, старински неки јад;
Бели се занија цветак, ко мало сребрно звоно,
Запева цео сад.

Из мрака, из неба, земље, извиру чудесне приче,
Гласова све јаче бива и ваздух чисто ври...
Један се церака лудо, а један очајно кличе
Као духови зли.

Но ја их разумем лепо. То нису нечисте силе,
Но моје немирне душе неопевани јад.
Они се отимљу бурно и сву ноћ певају мени,
Кроз опустели сад.

Са таквом, као мимоза осетљивом душом, са таквом способношћу за јако одговарање на спољне утиске, са тако нервозном душом могу се писати песме. Са једном таквом природом силно се осећа сваки људски бол, као и све чари и лепоте природе. Једна таква душа ствара, изазива пејзаже и поезију. Војислав Ј. Илић је као његов Хуан у *Песнику*, који вели да се из његове душе поезија прелива, када гледа звездане ноћи и пучину морску, и из тих додира са природом из његове душе избија млаз чисте и велике поезије:

И онда вали страсне душе моје,
Прекипе, теку преко међе своје
У звучном складу... Но то нису речи,
То није песма, што с усана јечи,
Но усклик среће, што из душе стиже,
Видор, што мисо међу звезде диже,
Заношљив јак болова и среће,
Шум, што се бурно са дна душе креће!

Било би неправедно цео таленат Војислава Илића свести на вербализам, на ретку вештину у слагању и срочавању речи и на вешту и глатку версификацију. То су лично његове најјаче особине, али он је у великој мери имао оног песничког основа без којег нема праве поезије. Он је био једна отмена песничка душа, са врло живим

осећањем лепоте, пластичке лепоте, он је умео да говори пробраним речима, са свечаном дикцијом, и тако његове песме остављају јак поетичан утисак.

Ранији српски песници, занешењаци у својим најличнијим осећањима и огрезли у патриотској реторици, старали су се да њихова поезија буде што страснија и родољубивија, занемарајући њену спољашњу лепоту, која је била остављена ђудима надахнућа и случаја. Код најбољих од наших старијих песника форма је често таква да њоме данас не би смели писати ни слабији стихотворци; код Јакшића има реторике која није далеко од галиматијаса, а код Змаја има и вулгарности мотива и осећања, и језичких и метричких грешака које зачуђавају код песника његове вредности. Као и цела наша ранија књижевност, тако и поезија била је готово неписмена, или бар неисписана. Тек са Војиславом Илићем наша поезија почиње бивати уређенија, умивенија, писменија и књижевнија, одговарајући тако новим потребама и укусу нашег друштва. Његови непосредни учитељи, Пушкин и Жуковски, били су естети и песници форме и чисте уметности, на супрот утилитарној поезији руској са краја XVIII века, која је поезију стављала у службу морала и сводила на голо предикаторство. Више но и један од његових претходника он је обратио пажњу на облик, и у томе је успео и створио једну поезију, која се, не без разлога, дала поредити са парнасовском поезијом француском.

Било би врло тешко наћи и казати материјалну формулу поезије Војислава Илића. Његова поезија има ту тајанствену магију речи која се на крају крајева не да разлучивати и сводити у формуле, и њена нематеријална лепота осећа се а не казује. Али ипак има две стране његове поезије које садрже велики део лепоте његових стихова: то су његове велике способности за описе и вештачко руковање стихом.

Он је не само најбољи но и први дескриптивни песник наш. Пре њега наша поезија тако рећи и није имала описа, јер наши песници су имали врло слабо развијено осећање

природе. Код Јакшића има неколико реторичких описа буре, код Јована Грчића неколико пријатних и готово реалистичких описа живота на селу, и то је готово све што наша ранија поезија има од описа да покаже. Војислав Илић има и око и осећање за природу, и као његов Хуан у песнику он је могао рећи:

Узмите небу онај азор плави,
И мирис цвећу и свежину трави,
Склоните тајне из морских дубина,
И бледи месец с његових висина
И тајну ноћи, где све живо спава,
И дах Господњи што све оживљава —
И ја ћу овда глум и миран бити
Певати нећу...

И те своје дарове он обилато уноси у своје песме.

Непосредног, реалистичког опажања природе има код њега у мањој мери. Он је био одиста песник за којег „видљиви свет постоји“, и у најближем, најобичнијем, највакодневнијем, у оном што је по изгледу најпрозаичније, он је умео да открије лепоту и поетски да је каже. У томе погледу, *Зимско јушро*, *Суморни дан*, *Вече*, *Први снег* и *Последњи гост*, онај опис сиротињског погребца у песми: („Сиво, суморно небо...“) мала су савршенства у свом роду, иду у прве почетке наше реалистичке поезије, и на њих је извесно мислио Др. Лазо Томановић, када је Војислава претерано проглашавао „коловођом нове реалистичко веристичке школе у нашој књижевности“, и када га је Јован Дучић, са извесним разлогом, назвао „чистим натуралистичким песником Парнасовцем“. Али, у великој већини случајева, опис, материјални опис ствари за њега је нешто сасвим споредно; то је само спољни повод да да изнесе своја осећања, оквир у који их ставља. Много већи број описа Војислава Илића имају више поезије а мање реализма, више су лепи и евокативни у својој егзотичности, а мање реални у свом верном и пуном сликању стварности. Војислав је мало путовао; сем Србије био је у Јужној Угарској, Румунији, Старој Србији у

Македонији до Солуна. Све те земље опевао је он доста општим изразима, без много локалне боје и јачина у сликању. Када је он, „син мрачних рудничких гора“, дошао пред Јеладу, на подножје Олимпа, било је очекивати да ће осетити и опевати сву ту земљу, коју је од детињства сневао и чију је носталгију без престанка имао. Он је дао неколико песама (*На мору Јегејском, На гробу војводе Дојчина у Солуну, Подигни завесе тешке...*, *Нови гласови*) где су описи сведени на најмању меру, и где су понајбољи описи као онај како „сладострасно бледа Дијана“ светли.

А мора небо и обале бајне
Разливају шапат и узвике тајне,
То природа јужна, у вечери касне,
Шуми своје песме занашљиво страсне.

Војислав Илић био је велики декоратор, који је на све гледао као опис и све казивао као опис. Духовни живот његов био је куд и камо слабије развијен од естетскога, на све је он гледао као сликар, или тачније рећи као декоратор. Ма шта мислио, ма шта певао, ма са чиме почињао, он се стално зауставља на опису, и као код старога Доситеја што се свака басна закључује „наравоученијем“, као код Змаја духовитом поентом, као Јакшића лирском апострофом, тако се као њега све свршава описом. Опис заузима главно, почасно место у његовој песми, тако да изгледа да је цела песма писана да се што лепше и рељефније истакне један опис, да све што претходи у песми послужи као постоље за опис. Песма *Пред Тројом* као да је цела написана да се може завршити како сунце злати бакарне шлемове страшних „ахајских чета“. Прерађујући Халмова *Камоенса* у свога *Песника*, он се није задовољио доста сувим диалозима немачког песника, него је одмах у почетку додао један врло леп опис заласка сунца и сутона кроз који одјекују вечерња звона. *Пећина на Руднику*, које није балада но цео један мали еп, не слика но песничка визија, сва је написана ради оне јаке слике, како у поноћном часу мртвачки спровод се лагано креће са рудничког виса по узаној стази, под

сјајем буктињама и уз тупи звук добоша. И када је на дну пећинског језера сарањен деспот-матероубица, када су залови покрили његов гроб:

И мир вечни наста... Мрки кољаници
 Оборише хутке кошља наопако,
 Погасише свеће седи свештеници
 И кренуше натраг погружени јако.
 А остаде пушта и празна пећина...
 Њу не краси бршљан нити росно цвеће:
 Хладна пустош бије из њених дубина,
 А језеро мртво никад се не креће.
 Но кад камен падне или реч се рекне,
 У хладној пећини стократно одјекне.

У колико је мери опис за њега било главно лепо се види из његове „песничке приче“ *Усамљени гробови*. Цела песма има 17 строфа, свака од 10 стихова. Догађај се прича само у 4 строфе, највећи део су описи, описи позне јесени и раног пролећа на Дрини, и гроба Јелкиног:

Под топлим небом азијатских страна
 Можда на морској високој обали,
 Где тихо шушти кипариса грана,
 И кликће голуб и шуморе вали...

Његова страст за дескрипцијама није га остављала ни онда када је изузетно у прози писао, У своме говору *Задашак Уједињене Омладине*, у сред мирнога разлагања о позитивним и догађајима и савременим политичким приликама, он у један мах удара у своју дескриптивну лирику, и прича оно исто што је доцније певао у *Словенском кнезу*, туђински поход у XII веку на балтичка словенска племена Бодриће и Љутиће: „Германска пропаганда, у току времена, успела је да уништи у тим врлим племенама и саме трагове свега онога, што би потомство њихово могло загрејати бар тихом сетом, при спомену на славна дела древних предака. Цвеће заборавља расте на поравњеним гробовима њиховим, и само кат-кад ако по неки песник меланхолично уздахне: „и овде су живели Срби, и њих нема више...““

Са таквим силним склоностима за опис било је природно да Војислав Илић помисли на еп. Како сам пева:

Хтедох да певам Кадма и дела Атрида мужа...

Еп, који је најслабији род наше уметничке књижевности, нашао је у Војиславу човека који га је могао обделавати и подићи. Он је имао и ширине, и свечаног тона, и мирне нарације и декоративних описа. Он је дао неколико епских песама, које, ако и нису савршенства, иду у најбоље ствари наше епске поезије. Тако је *Рибар*, *Ојсада Бенаре*, која је одломак из већег епа *На Рушевинама*, приповетка *Милева*, комични еп *Амор на селу* и лепа и ведра идила *Дарови неба*. Поред тога, он је дао велики број балада, као *Мраморни убица*, *Коринтска хеџера*, *Јулија*. Али ако његови епи стоје над осталим покушајима те врсте у српској књижевности, они имају својих великих недостатака, и не иду у најбоље производе песникове. У њима је и он сувише расплинута опширан. (Опширност је у опште његова мана: карактеристично је у томе погледу да од њега није остао ни један сонет.) Ти епи су и сувише развучени, заморно једнолики и троми. Радња је занемарена, личности су врло општим цртама показане, и нема ни боје ни живота. Све су прогутали дуги описи који се гомилају и развлаче, и то све у не мање дугим и монотоним стиховима. И Војислав Илић, који је песник пријатан за читање, успео је толико да некоје од тих епа тешко је до краја прочитати.

Као Бранко Радичевић и он је намеравао да напише еп о битци на Косову¹, да оствари сан готово свих српских песника, који су толики без успеха покушавали и који још чека „човека послана од Бога“, који ће да га оствари. Случаји службе одвели су га у те крајеве, он је видео трагично разбојиште, и написао песму *Мурашово Тулбе*. Та кратка песма, једна од последњих које

¹ Војислављева Споменница. Београд, 1895, стр. 169. Бранислав Ђ. Нушић: *Последњи дани Војислављеви*.

је написао, врло је карактеристична, и сав Војислав Илић је ту. Она показује шта и како би он опевао Косово, и у коликом ступњу његова поезија, епска као и лирска, у последњој линији сводила се на опис:

У дољи Косова равнoг, у жару пламене битке,
Где Мурат положи главу и паде од сабље бритке,
Сад мир мртвачки влада.

Ту данас варварин Черкез усамљен пољаном блуди
И једнолику песму извија из снажних груди
Гонећи мршава стада.

Пусто почива Тулбе, и над њим орлови круже,
А ветар пољаном душе и густе ледуја руже.
Споменик прошлости бурне, столећа минулих давно,
Осамљен сведочи тако за дело божански славно.
Мир вам јуначки претци, што смрт примисте часно!
Мир вам на пољу смрти, где месец трепери јасно,
И ноћ дубока влада.

Где данас варварин Черкез, усамљен пустињом блуди
И једнолику песму извија из снажних груди,
Гонећи мршава стада.

Тајна успеха Војислава Илића, главна лепота његове поезије, то је лепота његова стиха, вештина његове версификације. Пре свега, он је рано ушао у оно што би се могло назвати песничким занатом, као син једнога доброг песника, а брат другога, који се већ огледао. У својој песничкој кући, ковници стихова, он је врло млад ушао у посао. И одмах чим је почео писати, он се показао да влада стихом, од првога корака показао се као мајстор, и то је одиста био случај рећи: *ex ungue leonem*. Док су прве песме младих песника обично несигурне и носе све трагове почетништва, дотле се први његови стихови одликују већ израђеним стилom, и нечим новијим и оригиналнијим, што их је одмах издвајало од осталих које су се у то доба певане. Прва његова песма *Тичица*, преведена из руског песника Туманског, штампана је 1 октобра 1879 године у децјем листу *Голубу*. Њу је написао као седамнаестогодишњи младић, али ни

по чему се не би дало закључити да је то прва песма једног врло младог почетника.

Отворно сам тамницу
Ваздушној робњи.
И пустих малу тичицу
Слободи, родбини.

И она оде певајућ
У горе зелене,
Ко да се небу дизајућ
Мољаше за мене.

То још није испевано у класичном метру, у коме је он толико певао и који даје особито обележје његовој метрици, то није онај флуидни и хармонични осмерац његов у коме су испеване велика *Елегија* и *Алхимичар*, али и у ова прва два стиха има нечега новог, нечега лепшега, извесна „крилата грација“, које није било у ранијих српских песника. *Молишва* је већ из 1880 године, из првих дана његова песничка рада, и већ је израђена тако као да је писао песник који годинама пише, који има сву рутину и зна све тајне занате. Из исте године је једна његова *Елегија*, која не само да има садржину и стих целе његове позније поезије, но изненађује својом савршеном изградом и необично добром метриком, тако да је тешко веровати да је почетник писао.

Хладна је јесен; и суморно вече
Над пустим пољем разастире мрак
А студен ветар са увелим лишћем
Таласа, сече магловити зрак.

И нигде зрака од живота нема,
Пролетњи давно изумро је крас;
Кишица сипи... А из села малог
Вечерњег звона разлеже се глас.

И страхом срце у час се притаји,
Гледајућ мутно на јесењи дан. —
Ах, шта су снови и бескрајне жеље,
Кад живот пада као тихи сан!...

Први стихови Војислава Илића одликују се од песама које су дотле и у то доба певане по ритму и по одабраној

дикцији, али не по метрици. Његов стих не разликује се много од обичних трохејских осмераца, десетераца и дванаестераца, којима се тада код нас певало. Од њега је у јамбу остао из тога доба први чин трагедије *Радослав*, чији је први чин штампан у *Србадији* за 1882 годину, а остале спалио.

Класични метар и класични предмети не долазе одмах у његову поезију. Прва његова песма у дугом метру, *Вартоломејска ноћ*, испевана је 1881 године, и сасвим ново је звучила ненавикнутој, или боље рећи одвикнутој публици српској:

Над умореним Паризом тавна се спушта ноћ,
 И тавни плашт увија зрак и свет.
 Тишина мртва. Лахора благим летом
 Непокренут повијен снева цвет.

Прва његова песма са класичарским предметом била је *Нарцис*, штампана 1882 године, и која започиње цео низ његових песама са предметима из класичне старине. Он је волео да пише хексаметром, и полагао је на тај стих, који извесно даје свечаности стилу и величине предметима које опева. Само, тај његов омиљени метар имао је нечега тромога и тешкога, није био за његову етеричну и грациозну поезију, и најбоље његове песме нису њиме испеване.

У ствари и тај његов хексаметар којим је често певао, и пентаметар којим се каткада служио, нису били прави класични метри. Лука Зима је показао да он нема праве одлике класичног хексаметра, и да је уопште само хексаметар по броју слогова и по начину штампања. Хексаметар у првоме реду мора да има правилан ритам, који долази од наизменичне употребе самих дактила и спондеја, и да има на одређеним местима цесуре и диаресе. Док се грчки и латински хексаметар правио на основу тога, Војислав Илић га је правио на основу броја слогова, узимајући трохеје место спондеја, узимајући по шест двосложних и тросложних речи у један стих, и то двосложне речи као спондеје, а тросложне као дактиле, трудећи се

да свака реч буде стопа за себе и да буде што више диареса.

Једва | дошире | шумор | уморног | земаљског | свега...
Женски | очајни | врисак | проломи | тишину | нему...

Његов хексаметар, како са разлогом примећује Зима, само је за око хексаметар, а никако за уво, што је главно. Његови хексаметри дају се лепо поделити у правилне, обичне стихове и редовне строфе:

Стрепи | безумни | створе,
Породе | божанског | блуда
Ни земља | ни бурно | море
Неће те | сакрити | моћи.

Критика Луке Зиме јасна је и убедљива. Војислав Илић није писао класичним хексаметром, као што је сам мислио, нити је успео да тај старински метар васкрсне у српској поезији. У осталом, строго правилни хексаметри датирају тек из познијег доба класицизма; Омир и сви велики песници грчки као једино правило имали су да стих буде шестостопан, а све остало су остављали својој слободи, водећи рачуна нарочито о хармонији. Строг хексаметар створили су тек Римљани. Тим класичним хексаметром нису писали ни немачки, ни руски класичари, а према њима, ни наш Лукијан Мушички.

Лепота поезије Војислава Ј. Илића није у томе. Има његова поезија неку јединствену грацију какву дотле није показивала наша поезија, нешто етерично, призрачно. То је тамно осећање и неодређена, луталачка мисао, казана свечано, хармонично, поетично, са висином химни. За ту поезију полу-мрака он је нашао идеалну версификацију, отмену дикцију, свечан ритам, нарочито fine, глатке, хармоничне стихове. Теодор де Банвил, поетски законодавац француског Парнаса, говорио је, да је слик хармонија. И у стиху Војислава Илића стих је сама хармонија, и он је њим владао са једном мајсторском лакоћом како код нас нико пре њега. О лакоћи са којом је он писао стихове постоје читаве легенде. Говори се да је, лежећи у постељи, читаве песме исписивао.

вао по зиду, и да је његова *Посланица пријатељу* импровизована на каванском столу. И ма колико ти стихови били лако и брзо писани, ипак они имају одређеност, израђеност, каткада савршеност, дуго и пажљиво рађених и израђених дела, извесних песмица Хајнеових и сонета Хередијиних.

Његови први стихови су у првоме реду музикални, као да је песник имао на уму онај познат Верленов дистих:

Музике, пре сваке ствари,
Музике још и увек...

Сва звучност нашега језика нашла је највишега израза у њима, и поједине песме његове имају сву чар ритма и музике, и буде често она суптилна осећања која само музика рађа. Та је поезија на прелазу између речи и музике, материјалног и нематеријалног, речи и музике. Као што има песника који се обраћају на разум, рефлексивних песника, или песника који се обраћају оку, песника сликара као Готје, тако има песника који се обраћају уву, који постизавају аудитивне ефекте, и то су песници ритма, музике и хармоније, као што је случај са Војиславом Илићем.

Тешко је рећи међу многобројним лепим песмама његовим која се пре има навести. Како су беспрекорни и хармонични они стихови у песми *Госпођици Н.!*

И то је прошло. Вас већ није
Кроз пуста поља блудим сам —
Јесења магла земљу крије.
Ах! како ми је, то ја знам.

Тромо и мирно теку часи,
Младост се губи, гине све,
Суморна јесен живот гаси,
И живот, младост све то мре.

Са сурих гора магла стиже,
Мрачан јесени дан је то,
Јато се врана с криком диже
У опустели тихи до.

А суро небо сузе лије
 Досадно, мирно тече дан...
 Остајте збогом, тешко ми је:
 Младост и живот сан је, сан!...

Или они стихови у *Алхимичару*, које Алфонсо говори Арабели:

У мантији учењака
 Из далеких идем страна.
 У земљама вечнога мрака,
 И у царству мајских дана,
 Лутао сам, спомињући,
 У завосу срца врела,
 Драго име Арабела.

Са севера путник блуди
 И на кедру ливанскоме
 Што се гордо краси њиме
 Чита њено драго име.
 И, замишљен, дуго ћути,
 И нагађа повест тајну,
 И његово срце слуги
 Све болове што их човек
 У имену једном рече.
 А кад после врела дана
 Сањалачко падне вече,
 Он, у шушњу брених грана
 Чује тугу и јецања
 И уздахе са Ливана —
 И у земљи вечна снега
 Он се после сећа њега.

Да би се показала сва лепота стихова Војислава Илића требало би навести целу његову *Елегију* (*Век је прошло жарко лето...*), која је сва музика и велика оркестрација осећања, у којој је наш језик дошао до врхунца своје музикалности и поетичности, и која је једна од најлепших ствари Војислава Илића, извесно највећег версификатора, у добром смислу речи, целокупне наше поезије.

V

Када је реч о Војиславу Илићу, има да се учини једна ограда. Његова поезија, по својим мотивима, нема много

оригиналности, његова машта је често била недовољно јака, и код њега има и угледања и позајмица из других песника.

Војислав Илић је један од оних ретких писаца наших, који су претрпели јак руски утицај. Као што су око 1870 године западне позитивистичке идеје дошле у наше друштво преко руских реформаторских писаца шездесетих година, тако нам је и западна поезија дошла преко руских преводилаца, и, посредством Војислава Илића, извршила знатан утицај на нашу, и сувише понародњену уметничку поезију. Војислав Илић је ђак руских песника из прве половине XIX века, нарочито Пушкина и Жуковског. Исто тако велики утисак су на њега учинили руски преводи енглеских песника XVII и XVIII и из почетка XIX века, Спенсера, Марлоа, Гопа, Макферсона, Мура и Бајрона, у главном оних европских писаца који стоје између класицизма XVIII и романтизма прве половине XIX века. Он није знао других језика до руског, и све што је знао од страних песника то је читао на руском. Нарочито у три велике антологије, он се упознао са руском и европском поезијом. То су књиге Н. В. Гербела, вредног преводиоца из страних књижевности: *Русские поэты въ биографіяхъ и образцахъ* (Петроград, 1873), *Английские поэты въ биографіяхъ и образцахъ* (Петроград, 1875) и *Нѣмецкіе поэты въ биографіяхъ и образцахъ* (Петроград, 1877). Све што је преводио, то је из тих збирки: и *Тичица (Пѣшчѣ)* од Т. А. Туманског, и „подражавање руској народној песни“ *Разбојничка пѣсма*, и *Вече на селу* („по руском“), и *Добар Друг* од руског песника Т. Милера, и *Деѣ* од немачког песника Хебела, и обе енглеске народне баладе *Краљ и Абай* и *Исѣвесті краљице Елеоноре*. Његов чланак *Шекспир или Бакон* написан је према Гербелевом предговору антологији енглеске поезије.

Од руских песника нарочито је Пушкин утицао на Војислава Илића. Његов брат то изрично признаје. „Са Пушкином започиње Војислављева лектира туђе књижев-

ности и држим да је ретко ко од његових вршњака боље познавао овога песника.... Свог првог уметничког импулса добио је Војислав од Пушкина, то је несумњиво“.¹ У своме чланку о Шекспиру или Бакону, Војислав Илић назива Пушкина „епохалним песником новије руске књижевности“, а у песми *Моме Гарику*, из 1883, вели:

И ја ко мирни добри ђак
Жуковског и Пушкина...

А 1886, у песми *Госпођици Н.*, сећајући се своје прве младости, вели:

То беше узор оних дана,
Кад је у младом срцу мом
Трепала бледа Татијана
И романтични Ленски с њом.
Кад сам сву ноћ крај Пушкина
Лепота женских снев'о чар.
И плашио се Ањегина,
И неговао срца жар.

И када се прочита цело његово дело, и сувише се даје видети колико је ноћи над Пушкином провео, и да је руски песник врло много на њ утицао, не само у тону и надахнућу, но и у предметима, па каткада и читавим реченицама и стиховима. У својој студији *Војислав Ј. Илић*², Г. Владимир Ћоровић се потрудио да из ближе одреди тај утицај. Он је нашао да је Војиславу из Пушкина остало оно основно елегијско расположење, осећање светског ништавила, умор од живота и безнадежност. Од Пушкина му је, добрим делом, дошла љубав за класичну старину, класични мотиви и извешан класичарски речник. Хексаметар, строфе од осмерца и седмерца, песме са насловом * * *, дошле су му од Пушкина. Из Пушкина су му извесне речи које често употребљава, као „поклоник Муза“, „небесно кандило“, „светило дана“, „срца жар“, „тамнозелени сад“, пророк, тимпан, кинџал, сладострасни, и тако даље.

¹ Д. Ј. Илић: *Гдекоја о Војиславу, Бранково Коло*, 1907, стр. 729.

² Стр. 8—23, 29—30.

Г. Ђоровић је навео: цео један низ Пушкинових песама које су надахнуле Војислава Илића, и под чијим су утицајем постале извесне од његових песама. Он наводи велику сличност између Пушкинове песме *Я здѣсь, Инезилья...* са Војислављевом песмом *Шпанска посла*:

Ты спишь ли? Гитарой
Тебя разбуджу!
Проснется ли старый —
Мечемъ уложу.

Пробуди л' се стража
Онда храбро, доне.
У место гитара,
Нек мачеви звоне!

Могло би се навести још сличности. Почетак Пушкинове песме *Торжествѣ Вакха*, то је почетак Војислављевог *Бахуса и Купидона*.

Откуда чудный шумъ, неистовые клики?
Кого, куда зовутъ и бубны и тимпанъ,
Что значать радостные лики?...

Откуда јечи звук флауте и тимпана,
Што грми весело клик у равном тивском пољу?..

Песма нашег песника *Другу* и тоном, и садржином, и формом опомиње на епикурејске песме Пушкинове. Исто тако, Илићев *Овидије* није без генетичке везе са Пушкиновом песмом *Овидио*.

Љермонтов је такође утицао на Војислава, и не само да *Тамара* подсећа на *Тамару*, а *Рибар* на *Демона*. Између *Парусь* и *Бродара* прилична је сличност; „источна повест“ *Ангелъ смерти* очевидно је надахнула нашег песника када је певао *Колока*. На дну реке је изишла из Љермотовљеве *Русалке*. И у једној и у другој песми предмет је исти: јунак који спава на дну реке, крај сјајних кристалних дворова, док му русалке, или бродарице виле, певају чаробне песме. Русалка пева:

Но къ страстнымъ лобзаньямъ, не знаю зачѣмъ,
Остается онъ хладенъ и нѣмъ,
Онъ спитъ — и, склонившись на перси ко мнѣ,
Онъ не дышетъ, не шепчетъ во снѣ!...

Залуду му поје бродарице виле,
Чудновате бајке и песмице миле,

Залуду га дворп сав чаробни свет.
 Мутно му је око, срце пуно студи,
 А бледу је главу спустио на груди,
 Баш ко бритком косом оборени цвет.

Из Љермонтова, који је живео на Кавказу и тамо заволео Исток и опевао га у многобројним својим песмама, остала је Војиславу љубав за Исток и источњачки мотиви. Из Љермонтова су му такође и поједине речи: „удар судбине“, „млада Пери“, „призрак“.

За пуно песама Војислава Илића даје се извести из којих песама у Гербељевим антологијама происходе. *Грађанска врлина*, и у замисли и у многим појединостима, изишла је из песме К. Т. Риљеева *Гражданское мужество. Старцева шуга* подсећа на „Взглядъ старца на заходящее солнце“ од И. М. Долгоруког; а *Старая книга* А. А. Григорјева подсећа на његову *Стару книгу*. Његов *Тасов ойрошшај* у главном је изишао из Баћушкове песме „Умирающий Тасъ“, а нешто из Бајрона: „Изъ жалобы Тасса“, и то толико да је Војислав, противно српском правопису, а према руском, задржао чак два с и у речи Тасо. *Данијел* подсећа на *Видѣнія Валтасара*, заједно са „отроком“ и „огњеним словима“. Г. Милан Турчин је показао колико је Халмов *Камоенс* утицао на *Песника*. Исто тако, почетак *Оргије* подсећа на Попово „Послание къ доктору Арбутноту“, а Брентанова *Лора Лей* на његову *Лоралај*.

На Рейнѣ, на Бахарахѣ
 Волшебница жила;
 Красой своей чудесной
 Сердца къ себѣ влекла. —
 И многихъ погубила
 Уйти любви сътей
 Нельзя тому ужъ было,
 Кто разъ увлѣкся ей.

Пре много тамних лета,
 Где Рајне трепери сјај,
 Где тихи Бахарах цвета,
 Живљаше Лора Лај.
 Тајнама њених чари,
 Очаран беше тад,
 Многи калуђер стари
 И многи војник млад.

Има трагова из П. М. Ковалевског, П. И. Козлова, И. М. Долгорукова, и других. Негде, у целој једној песми, то је по једна реченица из кога песника. Тако, у песми *Сумња*, овај стих:

Искрено верује да у тихој ноћи
То сам Господ иде преко мирних гора.

подсећа на један стих из Ајхендорфове песме *Ночные
голоса*:

Господь идѣть по высямъ горѣ,
И спящій край благословляетъ.

Пушкинова песма *Къ М. А. Г-ой* има почетак „Умолкну скоро я“, а Војислављева *Елегија*: „Престаћу и ја скоро“.

Могло би се навести још приличан број таквих утицаја и позајмица, и то боље но ишта доказује да му мислени, унутрашњи живот није био особито развијен, да му је машта било оскудна, и да је његова инвенција доста слаба.

Извесно је да му то одузима од вредности коју би имао када би се за све што је написао могло рећи да припада само њему. Али на страну схватање да је оригиналност код песника врло ретка биљка, и да су баш песници које је Војислав имитовао били такође имитатори, да код Пушкина има доста Гретриа и још више Бајрона, а код Љермонтова много Пушкина. Но када се изблиза испитају и упореде песме страних песника које су га надахњавале и песме које је под тим утицајима испевао, види се да су позајмице више формалне, да је песник увек уносио свога, и да те његове, по замисли мало оригиналне, песме често стоје над својим узорима. Врло често он позајми само идеју, задржавши само две или три појединости; каткада узме само први стих, а остало све развије по своме; само у изузетним случајевима позајмице се свде на читаве строфе. Али, ако је његова машта била слаба, ако је готово редовно морао позајмљивати идеју, ипак је он уносио толико свога, толико талента, да је често премашао своје узорне. *Шпанска ђосла*, *На дну реке*, *Песник* не заостају за песмама из којих су произишле. Значај тих позајмица не треба преувеличавати. Оне доказују у исти мах и његову слабу инвенцију и оскудну машту, али у исти мах и његово мајсторско владање стихом и велики поетски талент,

који га је често подизао до висине добрих песника развијених и старих књижевности.

VI

У један мах, пре једно петнаест до двадесет година, у доба великог и општега одушевљења за поезију Војислава Илића, изгледало је да ће цела српска поезија отићи за њиме. Са његовом поезијом десило се оно што се често дешавало у нашој књижевности, где су подражавања великих и изразитијих песника играла велике улоге, и код наше расе, код које је способност за асимилацију необично јако развијена. Исто онако као што се око 1830 подражавало Лукијану Мушицком, око 1840 Сими Милутиновићу, око 1860 Змају, а око 1870 Ђури Јакшићу, исто тако око 1890 године без мало сви што су код нас тада певали верно су се угледали на Војислава Илића. И то не само да су се угледали почетници и неталентовани стихотворци, који не могу да буду и нису у стању да пишу без угледања на кога, но и сви наши млађи песници од вредности, цело песничко поколење које је данас у добу између тридесет и четрдесет година. Милорад Митровић, Алекса Шантић, Јован Дучић, Милета Јакшић, Светозар Ђоровић, док је писао стихове. По изузетку, и код песника који су доцније, у најновије доба, почели писати, као на пример код Данице Марковић у *Тренуцима*, још се осећају утицаји Војислава Илића.

Но данас су дошле веће естетичке и интелектуалне потребе; они који читају песме данас више и друго траже од песника, и утицај Војислава Илића не само да је ослабео но се у главном и изгубио. Од песника који су почели певати у његовом духу данас му нико није остао веран. Милорад Митровић, још пре десет година, окренуо се сасвим на политичку сатиру и пригодну песму; Алекса Шантић је у своју поезију унео више елемента народне поезије и у неку руку обновио нашу патриотску поезију; Милета Јакшић је донео свежину непосредних утисака и реалистичко описивање природе и живота на

селу; Јован Дучић се из основа променио под великим утицајем модерних песника француских, и он и један нов песник, Милан Ракић, који никада није био под утицајем Војислава, окренули су данашњу српску поезију на сасвим другу страну, уневши и друга осећања, и други језик, и друге процедуре у писању.

Данас се критички може гледати на целу поезију Војислава Илића и видети њене и добре и слабе стране. Данас је јасно да је Војиславу у првом раду оскудевала она велика, стваралачка оригиналност, која је прва одлика великих песника, да његова машта није била довољно развијена, да способност за инвенцију није била на висини његових осталих песничких способности, и да је зато стојао под сувише великим утицајима песника које је читао, и позајмљивао од њих не само осећања и предмете писања, но и песничке етипете, и песнички речник, каткада целе реченице и строфе. Поред свију филозофских елемената које његова поезија садржи, и ако често чини утисак рефлексивне поезије каква се гајила у XVIII веку у Европи и око 1840 године у нас, ипак она, извесно, није довољно мислена. Мисли у њој су она поетска општа места, која су развијали сви песници, без ичега оригиналнијег и новијега, и оно што код њега изгледа на опажање није друго до утисак, у најбољем случају контемплација. Његов таленат је нешто и сувише формалистички, цела његова поезија има често вербалан карактер, и, на крају крајева, своди се на одабраност речи, јачину ритма и лепоту стихова, без јачих осећања и дубљих мисли, са неком малокрвном лепотом облика, која подсећа на оно Хајнеово „цвеће без мириса“, на „оне хладне трезвене лале што нас из својих порцеланских саксија онако порцелански гледају“. Његова поезија има нечега увелог, угашеног и укоченог, готово студеног, лепоту воштаних фигура у музејима. Она има извесну једноликост, која чини утисак у једној или две песме, али која замара у великом низу песама, у оним издуженим и мртвим стиховима, са једним истим предметима, и

казивана готово једним истим фигурама и речима. Од једнога великога песника ми бисмо тражили више унутрашњег живота, више самониклости у стварању, више слободе и покрета, више својих и особених мисли, веће богатство идеја, једну поезију мање бледу и расплинуту у магли и неодређеној тузи, садржајнију, обилнију, живљу, једрију и хуманију, која би мање била *призрак* а више живот.

Али, са друге стране, ако Војислав Илић нема оне особине великих песника, он има толико талента, способности и заслуга, да се без претеривиња може ставити у један ред са првим људима наше поезије, са Његошем, Радичевићем, Змајем и Јакшићем. У доба када се српска поезија била исцрпла у патриотској реторици, лажној сентименталности и алкохоличарском одушевљењу, када се била начинила неоригиналном и баналном, да је човек од укуса и са књижевном културом није више могао читати, дошао је Војислав Илић да јој открије нове видике и укаже нове узоре, и у неку руку да је обнови. Као врло млад човек, он се ставио на супрот старој нашој поезији, и не само зауставио је но и довршио је. Он чини реакцију, он чини крај омладинској поезији, која је умирала у плиткоћи својих осећања, оскудици својих идеја и у напуштеној форми која је постала потпуно некњижевна. Он делимично поправља оно зло које су романтичарске идеје у нашој књижевности учиниле одрицањем књижевне културе и искључивим истицањем народне поезије као извора и утоке уметничке поезије. Он српску поезију враћа на зрелија и тачнија схватања: да је народна поезија једно а уметничка друго, да уметности нема без широких видика, без слободе стварања и без ослањања и угледања на развијене и савршене западне књижевности. И ако преко Руса, он изводи уношење, или боље рећи повраћање западњаштва у нашу књижевност, и то му није мала заслуга за даљи развитак уметничке поезије српске.

На супрот ранијој поезији, која је знала само за најличнија и најсвакодневнија осећања, ограничавала се на певање сасвим плитких љубавних историја са каквим

„лучетом белим“ или „цуром бајном“, и једног прилично узаног и наивног патриотизма, Војислав Илић уводи поезију опште човечанских осећања и болова, даје целу скалу људских страсти, цео живот човечанства, чини нашу поезију широм и већма човечанском. На тај начин, наша поезија је добила у ширини и универсалности, и од једне ниже и локалне поезије приближила се ка великој човечанској поезији.

У погледу облика, за Војислава Илића се може рећи оно што је Бјељински рекао за Пушкина: „До Пушкина смо имали песника, али не имајасмо ниједног песника уметника...“ Васпитан за песника уметника, са урођеним јаким осећањем лепоте, Војислав Илић је много учинио за савршенство наше песничке форме, за богаћење нашега песничкога језика, за подизање нашег певања на ступањ чисте уметности, више но и један песник до њега. У целој нашој поезији нема већега скока и напретка но што је онај који је учињен око 1880 године, када је место оне овештале, поабане, вулгарне поезије у којој се тада певало, он запевао сасвим другим звуцима. У времену када је под утицајем утилитаристичких начела од 1870 године одрицана не уметност, као што се обично мисли, но уметност која поглавиту пажњу обраћа на савршенство спољног облика, он је започео поезију складну, углађену, отмену, грациозну, показао у њој сву гипкост и музикалност, тако усавршљивог српског језика, који у његовим песмама изгледа као створен за поезију. Од његова доба почиње оно нагло усавршавање и богаћење нашег песничкога језика, и у томе погледу његове заслуге за нашу поезију исте су које и Лазе К. Лазаревића за нашу приповетку: и један и други, који се својим песмама и приповеткама јављају исте, 1879, године, значе уношење писмености и литературе у нашу песму и приповетку.

Пишући о Војиславу Илићу, наши критичари су се преварили, тврдећи да његова поезија неће имати читалаца. Љубомир Недић је тврдио да је његова поезија

„намењена префињеном укусу и далеко ужем кругу“, и да „она никада неће бити популарна“; Марко Цар писао је у *Војислављевој Сјоменици* цео чланак *Зашто је Војислав био слабо популаран?* И једно и друго тврђење оба критичара, који су се иначе у оцени Војислављеве поезије сасвим размимоишли, не одговара стварности. Војислав Илић је један од оних песника који се читају, и то у ширим круговима, и то у данашње доба када се песме тако мало читају, и то код нашега света који песме тако мало чита. Цела његова поезија, која изгледа као *призрак* прошлости, која има нечега далеког и нематеријалног, та отмена, деликатна, складна, елегична и етерична поезија увек има својих верних читалаца код сасвим младих људи, код оних који на живот још гледе преко књига и кроз шарени вео немирних снова, који се налазе у оном романтичком немиру прве младости и које још тресе она лепа грозница идеала. Његови *флуидни* и *грациозни* стихови читају увек жене, и у њима налазе неку врсту опијума, они им дају илузију осећања, привијају им ране које нежним душама задају грубости живота. Та ће публика увек остати верна песнику, и он ће увек моћи рећи са Ламартином: „Ја имам за себе младе људе и жене; то ми је довољно“.

У развиту српске поезије име Војислава Ј. Илића значи један важан датум, целу једну малу револуцију. И ако није онако велики песник, како су га његови одушевљени обожаваоци пре петнаест година узносили, он је извесно најбољи песник свога поколења, највећи песник којег је Србија дала, и највећи мајстор у стиху и речи којег српска књижевност има.

